

TANULMÁNYOK

A tanítóképzés ügye a Magyarországi Tanácsköztársaság idején

DONÁTH PÉTER

Az alábbi írás a Neveléstörténet 2018. 3-4. számában megjelent tanulmány folytatása.¹ Ebben – egy, az iskolák vallásos világnézeti nevelésével kapcsolatos történeti visszatekintés után –, a „politikai felhőrégió”: a Közoktatásügyi Minisztérium, a Közoktatásügyi Népbiztosság, s ezek tanítóképzővel foglalkozó ügyosztálya, valamint a tanítóképző intézeti tanárok, diákok szervezetei, és a hozzájuk sok szálal kötődő gyermektanulmányozók néhány törekvéséről, intézkedéséről próbálunk képet adni fontos, eddig ismeretlen, vagy legalábbis publikálatlan levéltári források közzétételével. Dolgozatunk következő részében arra teszünk kísérletet, hogy a rendkívül hiányos, töredékes korabeli források összerendezésével mozaikszerű, vázlatos képet adjunk arról, hogy vajon miként élhették át az 1918/1919. tanévet egyes állami és egyházi intézmények diákjai és tanárai.

Az előzményekről röviden: harc az iskolai kötelező hitoktatás, vallásos nevelés fenntartásáért/megszüntetéséért a tanácsköztársaságot megelőző években

Egy, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban (VKM-ben) Sztankó Béla igazgató által 1920 elején készített összesítés szerint a Magyarországon 1914-ben működött 91 tanító(nő)képzőből 30 volt állami (33%) és 61 felekezeti (67%).² A tanító(nő)képzők kétharmadának tehát egyházi fenntartója volt, s emellett a törvény által előírt vallásos és hazafias nevelés jegyében az állami tanító(nő)képzőkben is kötelező hit- és erkölcsan oktatás, némelyikben pedig még kántorképzés is folyt az érintett felekezetek irányításával, hitoktatóik bevonásával.³ Iskolakötelezettségének a magyarországi gyermekek többsége egyházi népiskolákban tett eleget. Ezért az államnak fontos volt tudnia azt, hogy milyen színvonalú, szellemiségű iskolákban tanítják őket, és, hogy a magyar államhoz lojális alattvalókat/polgárokat nevelnek-e. Köztudott szállóige volt már akkoriban, hogy „amilyen a tanító, olyan az iskola”. Ezért a mindenkori magyar állam felügyelte, szabályozta, és a lehetősé-

¹ Donáth P.: Viták a magyarországi tanítóképzés korszerűsítéséről, felsőfokúvá tételéről a változó politikai helyzettel összefüggésben (1916-1919). *Neveléstörténet*, 2018/3-4. 7-41.

² RL C/39 27. cs. 597-605.

³ *Tanterv* 1911. 5. A különböző fenntartású képzők növendékeinek vallási összetételéről lásd: Donáth P., 2008. 9-15.

geihez képest támogatta is az egyházi tanító(nő)képzőket. A fizetés-kiegészítő államsegélyben részesülő egyházi képzők számára 1909-től kötelező volt az állami tanterv használata.⁴ A tanítói oklevélre jogosító képesítővizsgákra az egyházi képzőkben is csak a VKM által delegált képviselők aktív részvételével kerülhetett sor. Ez a – téma kiváló szakértője szerint e tekintetben akkoriban – „liberális és konzervatív magyar állam” és az érdekelt egyházak között szoros együttműködést kívánt, amely vitákat is generáló helyzetek sorát produkálta az iskolaállítást, az iskolafinanszírozást, a tanügyigazgatást és a tanítóképzést érintően.⁵ Az 1918/1919. évi fordalmakat megelőző negyedszázadban az állami befolyás fokozatosan nőtt ebben a szférában is, ami a felek között feszültséghez vezetett, de a tanítóképzést érintő ügyekben ez inkább – a gyakran jelentős – részletekre vonatkozott, s nem a nevelés vallásos-világnézeti tartalmára. A századfordulótól a magyar politikai életben is hangját hallató, idővel a tanítók körében is szervezkedni próbáló szociáldemokrácia az általuk képviselt szocialista világnézet megítélésében, a vele való szembehelyezkedés szükségességével a dualista magyar kormányok és az egyházak egyetértettek a kezelésével kapcsolatos némi hangsúlykülönbséggel.⁶

Ennek jeleként *Csernoch János* hercegprímás egy, a költségvetésről szóló *1914. májusi* vitában felvetette: „*Újabban...*, mikor úgy a társadalom, mint az állam, minden lehető elkövetnek, hogy ifjúságunkat erkölcsi és testi tekintetben is a különböző romboló áramlatokkal szemben megvédelmezzék, egy veszedelmes áramlat keletkezett az országban. Éppen azok köréből indult ki, akikre a nemzet, vagyis jobban mondva a szülők rábízta gyermekeiknek nevelését, és akik, mint *népnevelők nem áttalják hirdetni azt a tant, hogy a vallást ki kell küszöbölni az iskolából.* ... Az a laikus morál, amelyet sürgetnek, és amelynek tanítását követelik az iskolákban, egy lehetetlen valami, amely eddig mindenütt csődöt mondott, és látjuk, hogy legújabbban Franciaországban is, ahol behozták, bukás előtt áll. A vallásnak elhallgatása vagy mellőzése ezen a téren már egyenlő a vallásnak tagadásával és nem lehet más vége, mint az illető nemzet bukása. ... *Ez... hatalmi kérdés.* Szabadkőműves páholyokból indult ki és adatott ki a jelszó, ezt kapták fel a *szabadgondolkodók, az ún. úttörők, és a szociáldemokraták, és azt gondolják, hogyha a nép szívéből ki fogják irtani a hitet, akkor ez a nép biztosan fogja követni az ő táborukat, és ők a nép segítségével kezükbe fogják ragadni a hatalmat.* Ennek útját kell állni, mert a társadalom és az állam csak addig állhatnak fenn, amíg a vallásos alapon nyugszanak és fenntartják azokat az ezeréves tradíciókat, különösen nálunk Magyarországon, amelyeken az állam ezer év óta nyugszik” – fejtegette a hercegprímás.⁷

⁴ *Tanterv*, 1911. IV.

⁵ *Nagy P. T.*, 2000/1. 158-159.; 2000. 49-100.

⁶ A századfordulótól 1914-ig terjedő időszakra vonatkozóan lásd: *Donáth P.*, 2008. 241-243.

⁷ *A nyelv és vallásoktatás* 1914/22. 5. – A hercegprímás ösztönzésére 1914 júniusában az Országos Katolikus Tanügyi Tanács is foglalkozott a kérdéssel. *Giesswein Sándor* elnök, országgyűlési képviselő „Megnyitójában foglalkozott azzal az áramlattal, mely az iskolából száműzni akarja a vallásoktatást. *Ez az irányzat végeredményben odavezetne, hogy a tanítás a tiszta materializmus szolgálatába kerülne*” –

Az 1914. május 5-i képviselőházi reflexiójában *Jankovich Béla* megjegyezte: „Meglép, ha ma egyes egyesületekben és különböző társadalmi körökben azzal a tendenciával találkozunk, hogy az összes iskolát államosítsuk,⁸ és a vallásoktatást teljesen kizárjuk. Nem akarom vizsgálni, hogy mennyiben jogosult ez a felfogás elvi szempontból, vagy sem. Itt a különböző álláspontokon állókat annyira elválasztja a világnézetben rejlő különböző felfogás, hogy ezen kérdések felett vitatkozni egyáltalán nem lehet, de ennek nem is volna helye itt ebben a Házban. Én kizárólag a célszerűség szempontot nézem..., hogy ez hogyan van másutt, és különösen hogyan áll a vallásoktatás ügye Közép-Európában, pl. a középiskolákban. Valóban mindenütt *a kontinensen körülbelül olyan mértékben tartanak vallásoktatást, mint ahogy ez nálunk történik*. Franciaországot kivéve és talán Svájcnak a francia kantonjait, ahol a vallásoktatás fakultatív. Ezt látva,... *mi okból haladjunk más úton éppen mi?* De ez a törekvés különben is ellentétben áll az eddigi tapasztalatokkal,..., hogy ott, ahol a kulturális munkában részt vesznek a felekezetek, egymással versenyre kelnek, hogy ki képes nagyobb mértékben a kulturális ügyet előmozdítani. Ennek folytán *sem kulturális, sem társadalmi szempontból, sem a felekezeti béke fenntartása érdekében nem tartom helyesnek, hogy ezt a kérdést itt már felvessük és ennek folytán határozottan kijelentem a kormány nevében is, hogy amennyire ilyenféle tervek megvalósítására egyesek törekednének, azokkal a leghatározottabban fogok szembeszállni*” – deklarálta a miniszter, s a felsőházi tárgyalás során reflexió nélkül hagyta Csernoch hercegprímásnak az ilyen pedagógusok „iskolából való kiltására” vonatkozó felhívását.⁹

A rövidesen kirobbant I. világháború következtében változott a helyzet: az oroszországi forradalmak éreztették a hatásukat Budapesten is. *A Mester utcai női felsőkereskedelmi iskola 1917. december 22-i értekezletén a tanári testület elhatározta, hogy „a székesfőváros tanügyi ügyosztályánál, s a fővárosi felsőkereskedelmi iskolánál a hitoktatás megszüntetését indítványozza, és az indítványhoz csatlakozásra szólítja az összes fővárosi felsőkereskedelmi iskolákat*”.¹⁰ Az erről szóló jegyző-

olvashatjuk a *Néptanítók Lapja* tudósításában, melyben azt is közölték, hogy a jelenlévők úgy határoztak, hogy az Országos Katolikus Nagygyűléssel együtt megrendezendő országos közgyűlésük „legfontosabb tárgya a hitoktatásnak pedagógiai nézőpontból való” megközelítése lesz. (*Az Országos Katolikus* 1914. 24. 8. Kiemelés a szövegben s a jegyzetben egyaránt tőlem – D. P. Vö.: *Hermann E.*, 1973. 480-481.; *Gergely J.*, 2004. 44-48.; 2007/3. 125.)

⁸ Egyházi körökben is előfordult az iskola szerepének más megítélése. *Baltázár Dezső* a tiszántúli református püspökké avatási beszédében 1911-ben kifejtette: „Korunk egyik legaggasztóbb jellemvonása, hogy a hit ahelyett, hogy a legeredményesebb világot, az egyéni meggyőződést mélyíteni, magasítaná, gazdagítaná, inkább intézményszerű külső életet él. Bemegy pártos tényezőnek a társadalmi, politikai küzdelmekbe s az iskolákat a felekezeti érdek Erisz-almájáért állítja versenybe. Ez a fő indoka annak, amiért én az iskolák államosításának vagyok híve. A különböző egyházaknak nem az a hivatásuk, hogy már az iskolákban kezdjék megvonni s kint az életben mélyíteni a felekezeti gyűlölködés átkait”. (Idézi: *e. j.*, 1919/11. 2. Kiemelés tőlem – D. P. Álláspontjához lásd: *Gergely J.*, 2004. 88-95.)

⁹ *Kőrösi H.*, 1914/22. 11-12.; *A nyelv és vallásoktatás*. 1914/22. 5-6. (Kiemelés tőlem – D. P.)

¹⁰ PL Csernoch cat. 41.3392/1918. június. (Kiemelések tőlem – D. P.)

könyv kivonatát Ottinger Gyula hitoktató 1918. február 20-án megküldte a hercegprímásnak, kérve, hogy „méltóztassék sürgősen lépéseket tenni”.

Csernoch János 1918. március 7-én fordult – a VKM-et akkor ideiglenesen irányító – Eszterházy Móric tárca nélküli miniszterhez: „Ez a határozat ellenkezik az 1868. évi 38. törvénycikk szellemében kiadott 1894. évi 13033. számú vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendelettel, amely a vallás és erkölcstannak a felsőkereskedelmi iskolákban heti 1 órában való tanítását előírja. *Az igazgató és a tantestület kötelessége a tanulók valláserkölcsi nevelésében közreműködni*, és a hitoktatót fontos hivatalában támogatni. Szomorú jelenség ezért, hogy a Mester utcai felsőkereskedelmi iskola tantestülete nemcsak *elhanyagolja... kötelességét*, hogy a valláserkölcsi nevelést elősegítse, hanem egyenesen állást foglal a hitoktatás ellen, *sőt a hitoktatás ellen izgat*, mert határozatát más intézetek tantestületével is közli csatlakozás végett. Ezzel... *a fennálló törvényes intézkedések ellen lázad*,¹¹ amelyeknek bírálata semmiképpen sem tartozik a hatáskörébe. ... A felekezeteken felülálló, általánosan elismert erkölcsi törvények nincsenek. Akik a felekezeteken kívül állnak, azok maguk alkotják maguknak az erkölcsi törvényeket..., annyiféle az erkölcs ahány ember van. *Ha valaki őszintén akarja az emberekben az erkölcs egységességét megteremteni, akkor a pozitív vallás álláspontjára kell helyezkednie*, mert a pozitív vallások erkölcsi szabályai nagyban megegyeznek. Az általános erkölcsi szabályok relatív értékűek, emberi tekintélyen alapulnak, s így nevelő hatásuk nincs. Ha tehát a székesfővárosi felsőkereskedelmi iskolák tanszemélyzetének világnézeti álláspontjára helyezkedünk, akkor sem tudunk a felekezetek vallástanánál jobb erkölcsi kódexet az ifjúság kezébe adni. Az indítvány természetesen *az orosz forradalom hatása* alatt született, amikor *a nem keresztény és szabadgondolkodó, sőt, jelentékeny részben szabadkőműves tanférfiak az ő világuk elérkeztét üdvözölték*, amely a felekezeti és nemzeti különállások megszüntetésével, az általános emberi alapokon megteremti a békét. Azóta megtapasztaltuk, hogy az általános emberi szempontok milyen boldogságot teremtettek Oroszországban. A laikus morál csődjét régen megállapították a francia iskolák bírálói. Sehol nem nevelték az ifjúságot annyi fanatizmussal, mint Franciaországban. *Az az elem, amely Magyarországon sürgeti a pozitív vallásoktatás kitiltását az iskolából, erkölcsi, nemzeti és faji szempontból dekomponáló* [bomlasztó, züllesztő – D. P.] *elem. Ha idejekorán nem fogja*

¹¹ A hercegprímás úr ilyen minősítése mindenképp túlzó volt, (hiszen a női felsőkereskedelmi iskola tanárainak levele aligha minősíthető „erőszakos fenyegetésnek”), s lényegében feljelentéssel érhetett volna fel. Arra utal, hogy kész lett volna az állam súlyos eszközeit is igénybe venni, vagy legalábbis elriasztásul kilátásba helyezni a számára nemkívánatos kezdeményezés letörésére. Az akkor hatályos 1878:V. tc. IV. fejezet 152. §-a szerint ugyanis „a lázadás, csoportosulás, melynek célja... a magyar kormányt erőszakkal, vagy veszélyes fenyegetéssel hivatásának szabad gyakorlatában akadályozni, vagy valaminek elhatározására, valamely intézkedésre, vagy valaminek elhagyására kényszeríteni: lázadás büntetést képez és tíz évtől tizenöt évig terjedhető államfogházzal büntetendő”. A 156. § szerint, „a lázadás előidézésére létrejött szövetség, ha büntett véghezvitelére előkészületi cselekmény nem követett el: egy évtől három évig terjedhető fogházzal, ellenkező esetben pedig két évtől öt évig terjedhető államfogházzal büntetendő”. (*A magyar büntető... 1909. 140-141.*)

az erőteljes magyar közszellem megfékezni, úgy diluálni [özönvízszerűen elmosni – D. P.] fogja a magyar nemzet összes nagy értékeit. Valóságos blaszfémia [istenkáromlás – D. P.], hogy ezek a minden öfenntartó erőt meglazító elemek a nemzeti, illetve inkább az általános emberi szolidaritás jelszavával jelennek meg. Igen kérem Excellenciádat, hogy a tantestületeknek az ilyen kérdések hivatalos tárgyalását megtiltani, és őket a valláserkölcsei nevelésre, a fennálló törvényes intézkedések alapján utasítani méltóztatásuk” – írta a bíboros-hercegprímás, továbbra is abban a meggyőződésben, hogy „ez hatalmi kérdés”.¹²

Neményi Imre helyettes államtitkár 1918. június 17-i válaszában – felügyeleti jelentésekre hivatkozva – közölte: „a Mester utcai női felsőkereskedelmi iskola tantestülete a valláserkölcsei nevelés érdekében [Sic!] eddig mindenben megfelelt az 1895. évi felsőkereskedelmi iskolai Szervezet[i Szabályzat] ide vonatkozó rendelkezéseinek éppen úgy, mint minden más felsőkereskedelmi iskolánk. ... Ezzel szemben az a szokatlan indítvány, amelyet a budapesti IX. ker. Mester utcai női felsőkereskedelmi iskola tanári testületének egyik tagja tett, és amellyel az egész tantestület magát azonosította, csak egy elszigetelt jelenségnek tekinthető, amelyhez különösebb következtetéseket fűzni nem volna indokolt. Egyébként is... a dolog természeténél fogva, bármiféle tantervi módosítás csakis a tanügyi kormány jóváhagyásával eszközölhető. Természetes tehát, hogy amennyiben a hittan tanításának reformálása komoly formában tárgyalatnék, akkor módja lesz a tanügyi kormánynak a maga álláspontjának érvényt szerezni, amely álláspont csak a vallástanításnak és valláserkölcsei nevelésnek nagyobb megerősítése lehet” – írta a VKM nevében, illusztrációképpen megemlítve, hogy a polgári iskolai hit- és erkölcsstan oktatásának heti óraszámát 1-ről 2 órára emelték.¹³ „A felsőkereskedelmi iskolákban a hittan órák felemelésének kérdése szintén csak a tanterv revíziója alkalmával kerülhet tárgyalás alá, amikor Főmagasságod nagybecsű kívánsága figyelembe fog vétetni”.¹⁴

Forrásainkból nem derül ki, hogy Csernoch Jánost vajon megnyugtatta-e a VKM deklarációja, s hogy mennyire sejtette: a valláserkölcsei nevelés mellett a hatalmi-politikai megfontolásból is elkötelezett kormányzatot rövidesen forradalmi minisztérium válthatja fel, s hogy november végén maga Neményi Imre is – a VII. kerületi Kertész utcai felsőkereskedelmi iskola tanári testülete által kezdeményezett, s nyugdíjazásához vezető – tiltakozó, ill. sajtókampány célpontjává válik. Utóbbi aligha láthatta előre, de abban biztos lehetett, hogy a pedagógusoknak döntő szerepe, világnézeti-politikai befolyásolási lehetősége van a jövő nemzedékére, ezért őket célszerű kézben tartani, s szép szóval, erővel a kívánt irányba terelni.

A pedagógusok jelentőségére vonatkozó meggyőződése találkozott ellenfele, a Magyarországi Tanítók Szakszervezete kiépítésére felszólító Somogyi Béla véleményével, aki az „Új Korszak” 1918. december 20-i számában hangsúlyozta, hogy „az

¹² PL Csernoch cat. 41. 3392/1918. június. (Kiemelések tőlem – D. P.)

¹³ A 70022/1918. számú VKM rendelettel.

¹⁴ PL Csernoch cat. 41. 3392/1918. június. (Kiemelések tőlem – D. P.)

iskola mindig politikai eszköz volt a hatalmon lévők kezében. ... Az uralkodó osztályok tiszteletének ápolása, a királyimádat, a fönnálló rend változtathatatlanságában való hit, a nyomorúsággal való meglegedettség, a társadalmi igazságtalanságoknak istentől való rendeltetése, a feudális-kapitalista uralmi rendnek kedvező egész ideológia az iskolán keresztül vésődik az új nemzedék lelkébe. Amíg belőlünk tanítókból hiányzott a politikai öntudat, addig föl lehetett bennünket használni a saját érdekeinkkel és népünk érdekeivel ellenkező világnézet terjesztésére; de mihelyt ... politikai öntudatra jutunk és politikailag szervezkedünk: *nem leszünk többé vak eszközei a reakciós és konzervatív irányoknak sem az iskolában, sem az iskolán kívül*” – hangsúlyozta – az előző tanulmányunkban idézett részletekkel¹⁵ – Somogyi Béla.¹⁶ Ugyanott ismertettük a Magyarországi Tanítók Szakszervezete kultúrprogramjának számunkra érdekes részleteit is, ezért itt – a kontextus megértése érdekében – csak arra utalunk, hogy követelésük értelmében „*népiskolát – és általában iskolát – csak az állam vagy a község tarthat fönn. ... A népiskolából és egyáltalán minden iskolából ki kell zárni az egyházak mindennemű befolyását, elsősorban a vallásoktatást.*”¹⁷ A vallásoktatás a szülők magánügye, amelyet egyházaikkal intézhetnek el. Az összes iskolákban az eddigi vallástan helyett *felekezetek fölé emelkedő erkölcsstant* kell tanítani”.¹⁸ A felsorolt „haladéktalanul megvalósítandó” követelésekről, a VKM szétválasztásáról és „a közoktatásügyi minisztérium élére dilettáns és konzervatív férfiak helyett szociáldemokrata szakemberek állításáról” – 1918. december 30-án, „országos közgyűlésükön” – hozott szakszervezeti határozatokat küldöttség vitte *Károlyi Mihályhoz*, aki az állam és az egyház szétválasztását illetően – az ország katolikus többségére tekintettel – türelemre, s a vonatkozó nemzetgyűlési állásfoglalás megszületésének kivárására kérte őket.¹⁹

A közfigyelemben, a sajtóban átmenetileg háttérbeszorult hívó keresztény pedagógusok reprezentánsaként – 1918. december 22-én – a *Keresztény Szocialista Tanítók Szakszervezete* kultúrprogramjában állást foglalt „*a nemzeti szellemű vallás-erkölcsös nevelés-oktatás fenntartása*” és valamennyi közoktatási ágazatba való bevezetése, *az intenzívebb hitoktatás mellett.* Mindazonáltal kitűntek az akkori reformelképzelések rokon vonásai is: *nyolcosztályos kötelező mindennapi iskolát, egységes és ingyenes középiskolát, a tanítóképzés „főiskolai jellegűvé fejlesztését” követelték a keresztényszocialista tanítók is.*²⁰

December 30-án, a szociáldemokrata befolyás alatt álló tanítók szakszerveze-

¹⁵ Donáth P. 2018/3-4. 34-35.

¹⁶ Lásd ehhez: *Varsányi P. I.*, 1975/1. 61-63., 1990. 54.

¹⁷ 1918 júniusában *Somogyi Béla* még élesebben fogalmazott: „Ilyen a klerikalizmus: ellensége a becsületes népoktatásnak, ellensége a tudománynak, a világosságnak. ... Mi, szociáldemokraták követeljük az egész közoktatás államosítását, ami jelszavunk: *ki a papokkal az iskolából!* ... Mi azt akarjuk, hogy... minden gyermek a lehető legtökéletesebb iskolai kiképzésben részesüljön”. (*Somogyi B.*, 1918. 22.)

¹⁸ *Új Korszak*, 7. évf. 16-17. sz. 2-4.

¹⁹ *NL*, 52. évf. 2. sz. 9-11.

²⁰ *NL*, 52. évf. 2. sz. 8. (Kiemelés tőlem – D. P.)

tével párhuzamosan, ülésezett a *Katolikus Tanügyi Tanács* közgyűlése. A tanácskozáson *Giesswein Sándor* elnök a „keresztény erkölcs megújítását” követelte: „A háborút a kor materialista gondolkodása hozta és most áthatotta a tömegeket. A papságnak és a tanítóknak kell munkához fogni. Az oktatásnak új csapásokon kell haladnia. ... A szociális nevelés a társadalom megértését, a pacifista a nagy társadalom harmóniáját akarja”.²¹ A Zsigány Zoltán vezette „Néptanítók Lapja”-val hadakozó keresztényszocialista „Jövők” 1919. január 15-i vezércikkében leszögezte: „*A szociáldemokraták és radikálisok türelmetlen iskolapolitikája e nagy idők közepette a világ leggonoszabb munkája. ... Azt... minden keresztényi türelmünk mellett ígérjük, hogy ebben a kultúrharcban, amelyben mi most csak defenzívára szorítokunk, ha elmúlik a vész magyar népünk fölött, akkor tudni fogjuk a módját annak, hogy a kultúrharc tűzfészket kipisztítsuk.*”²²

1919 januárjában *Kováts János István, a Protestáns Ügyek Kormánybiztosa*²³ is – aki az általa összehívott 1918. november 11-i értekezleten még a kormány elvárásait és ígéreteit közölte a dunamelléki egyházkerülettel²⁴ –, levélben tiltakozott Károlyi Mihálynál a VKM kettéválasztásának terve ellen: „Egyházi köreinkben az a felfogás az uralkodó, hogy a kettéválasztás teljes mértékben lehetetlen addig, amíg egyfelől az egyház és az állam szétválasztása, másfelől az iskolák egyetemes államosítása meg nem történik. ... [Ez] hatalmas kortes eszközt szolgáltatna a nemzetiségi agitátorok kezébe. ... Arra hivatkozhatnának, íme *a magyarok egyházaitokat el akarják választani az államtól, minden államsegélytől meg akarnak titeket fosztani, az iskolákból ki akarják a vallástanítást küszöbölni, és így hitetektől is meg akarnak titeket fosztani.*”²⁵

Január 12-én *Kapi Béla* dunántúli evangélikus püspök egy aznapi budapesti felekezeti iskolafenntartói „kongresszusra” hivatkozva, melyen a vallásoktatás iskolákból való kizárása ellen kívántak tiltakozni, csatlakozásáról biztosította e törek-

²¹ 1917 nyarán a nemzetiségi kérdés parlamenti vitájában *Giesswein Sándor* hangsúlyozta: „A mai korszak kívánalma a demokratikus szocializálódás. ... mi ezt a szocializálódást nem a materializmus dogmatizmusának alapján, hanem a keresztény kultúra és etika alapján kívánjuk elérni”. (Idézi: *Gergely J.*, 2007/3. 125.)

²² *A kultúrharc tűzfészke* 1919/2. 21. (Kiemelés tőlem – D. P.); *Szakszervezetünk* 1919/2. 23.; *A magyarországi* 1919/2. 29.; *A Katolikus* 1919/2. 26.; *Haller I.* 1919/4. 1. Lásd ehhez: *Gergely J.* 1977/2. 101-133.

²³ Vö.: *Bolyki J. – Ladányi S.* 1987. 31.

²⁴ RL C/39. 22/a. *Kapi Béla* dunántúli evangélikus püspök jelentése szerint „a kormány 1918. november 9-én tanácskozáásra hívta meg a protestáns egyházak püspökeit és egyházkerületi felügyelőit. Ünnepléses nyilatkozatban kijelentették ez alkalommal, hogy a kormány nem tekinti programpontjának az egyház és állam különválasztását. Ha mégis a kormány akaratától eltérően a parlament kimondaná a szeparációt, úgy a kormány arra fog törekedni, hogy az egyházaknak megfelelő idő biztosítsák az új helyzetre való előkészültre. ... A személyes tárgyaláson kifejezésre juttattam a kormánnyal szemben fennálló súlyos aggodalmunkat. Rámutattam arra, hogy a kormány radikális iránya nemcsak egyházunk létét és jövődjét, hanem a keresztény eszmények megdöntésével együtt nemzetünk jövődjét is veszélyezteti”. (*A Dunántúli* 1920. 6-7. Kiemelés tőlem – D. P.)

²⁵ PL Csernoch Cat. B. 500/1919. I. 18. (Kiemelés tőlem – D. P.) Vö.: *Ellenforradalmi* 1919/1. 3-4.

vést, s felszólította egyházkerülete iskoláit, tanítóegyesületeit, hogy hasonló módon foglaljanak állást, hiszen: „a hatalomra törő radikális irányzat egyáltalán nem elégszik meg az egyház és állam szétválasztásának követelésével, hanem mindent elkövet a keresztyén egyházak összetörésére és hatásuk megsemmisítésére. *Az összes iskolák államosításával sem akarnak megelégedni, hanem a vallásoktatást is ki akarják küszöbölni az iskolákból, ... természettudományi alapon felépülő erkölcs-tannal akarják helyettesíteni*”- írta, az igazgatókat – köztük a soproni s a felsőlövői tanítóképzőket is – felszólítva: ne elégedjen meg azzal, hogy „az intézet természetes tiltakozását tudomásomra hozza, hanem igyekezzék a társadalomban szükséges közfelfogást kialakítani”.²⁶

Két hét múlva *Csernoch János* – Berinkey Dénes miniszterelnökhöz írt levelében – kifejtette: „Élénk fájdalommal töltött el a magyar népköztársaság [Sic!] kormányának az az elhatározása, hogy a közoktatásügyet elválasztja a vallásügytől. *Ezt a lépést úgy kell magyaráznom, mint a vallás-erkölcsi alapon való nevelés és oktatás irányától való távolodást*, ami szakítást jelent Magyarország kilencszáz éves közoktatásügyi politikájával.²⁷ Megerősíti ezt a felfogást a közoktatásügy vezetésére kiszemelt miniszter személye, akinek világnézete köztudomásúlag homlokegyenest ellenkezik a magyar közoktatásügy eddigi vezetőinek világnézetével²⁸ ... Ezekben a szomorú időkben a magyar kormány nem akarhatja a katolikusokat azzal keseríteni, hogy iskoláik a katolikus lelkülettől teljesen távol álló miniszter fennhatósága alá kerüljenek” – írta a hercegprímás.²⁹

A tanítókkal, s tanáraikkal szemben megfogalmazott radikálisan változó követelmények

Az egyházak aggodalmai ellenére 1919. január 22-től a szociáldemokrata tanár, *Kunfi Zsigmond* lett az 1919:V. néptörvénnyel különválasztott közoktatásügyi mi-

²⁶ GyMSM SL VIII. 62. 4. d. 1/1919. (Kiemelés tőlem – D. P.); *Hamar Gy. szerk.* 1918/19-1926/27. 4.

²⁷ Az első időben a katolikus püspöki kar lojálisnak mutatkozott a Károlyi-kormánnyal szemben. *Csernoch hercegprímás* 1918. november 20-i levelében közölte, hogy aznap értekezletük üdvözöli „a magyar köztársasági népkormányt”, s az önálló független Magyarország megeremtését „meleg hazafias érzéssel fogadja, azt fenntartás nélkül elismeri”. Sőt, ehhez hozzátette: „Az egyház a maga részéről a demokratikus fejlődés szolgálatába és a birtokreform megvalósítására készséggel ajánlja fel a kezei közt lévő, arra alkalmas földbirtokot”. (*Litván Gy. szerk.* 1978. 288-289.) Hasonló hangvételű megnyilatkozásokkal fordultak az érsekek, püspökök a helyi nemzeti tanácsokhoz, a klérushoz, a hívekhez, s az Országos Katolikus Szövetség, a Népszövetség szervezeteihez is. Lásd pl.: *A kalocsai érsek* 1918/45. 1.; *Érseki* 1918/45. 2.; *Főpásztorunk* 1918/47. 2-3.; *A katolikus szervezetek* 1918/45. 4.; *Gergely J.* 1977. 34-37. és 100-101.; *Salamon K.* 2001. 57.

²⁸ Levelében *Csernoch János* nemcsak *Kunfi Zsigmond* szociáldemokrata mivoltára, hanem zsidó származására is utalhatott, hiszen mindaddig csak katolikus személy tölthette be a vallás- és közoktatásügyi miniszteri tisztséget. (Vö.: *Ujvári P. szerk.* 1929. 289. és 517.)

²⁹ Az 1919. január 26-i levelet, melyben a hercegprímás is hivatkozott a nemzetiségiek vélhető sérelmére, lásd: PL *Csernoch Cat.* B. 533/1919., Cat 42. 1918-1927. 1426/1919. (Kiemelés tőlem – D. P.) Vö.: *Gr. Zichy Gyula* pécsi püspök 1919. február 10-i pásztorlevelével. (MNL BML A Pécsi Miasszonyunkról Nevezett Kanonok Szerzetesrend évkönyve 1905-1941. 288-296.)

nisztérium irányítója.³⁰ Semmi kétséget nem hagyott afelől, hogy Ő „mint a minden más szemponttól függetlenül közzoktatásügy első magyar minisztere”, azon meggyőződésben cselekszik, hogy „új gazdasági, politikai és erkölcsi alapokon nyugvó világot kell megteremteni s ehhez új emberekre van szükség”, hiszen „*a nevelés régi rendszere is összeomlott*”. „Szabad, öntudatos, minden kényszerigazságban kételkedő, saját eszét használó nemzedéket kell fölnevelni, *s a múlt legendái helyett*³¹ *a jelen tényeivel, s a tudomány igazságaival kell megtölteni a felnövekvő nemzedék lelkét*. A természettudomány, a gazdasági ismeretek, a munka tudománya és gyakorlata, az emberi szolidaritás nagy gondolatán, minden nép önrendelkezési jogán és az emberiség nemzetközi egységén alapuló erkölcs... azok az alapelvek, amelyek a nevelés új rendjének fel kell épülnie.” „[A] magyar közoktatásügyet *a népfelvilágosítás hatalmas szervévé szeretném átalakítani*” – hangsúlyozta Kunfi, hozzátéve: „*kultur-szocializmusa*”³² megvalósításához „különös melegséggel és szeretettel” hívja meg „*a néptanítókat, akik elnyomott, szellemileg, erkölcsileg és anyagilag egyaránt elnyomott és kizsákmányolt helotái voltak a régi világnak*”.³³ Felszabadítja őket „az egyházi és közigazgatási hatóságok befolyása alól”, „emberi megélhetést biztosít nekik”, s „a nép igazi vezetőivé teszi őket”.³⁴

Ennek szellemében – akkor még csak az óv- és tanító(nő)képzők államosítására készülve³⁵ –, „felvilágosító” tanfolyamokra hívta a tanítókat és tanáraikat.³⁶ Ez korántsem volt véletlen. Kunfi Zsigmond már az 1912. évi szociáldemokrata pártkongresszuson hangsúlyozta: „a faluban... ennek [az általa meghalandónak ítélt – D. P.] hatalomnak három oszlopa van: a pap, a jegyző és a tanító. Ezek közül az egyik, *a tanító egész gondolkodásmódjánál, anyagi érdekeinél, a népneveléssel való nagy szociális kapcsolatánál fogva feltétlenül olyan elem, amelyet a demokratikus, sőt, merem mondani a szocialista agitáció számára meg lehet szerezni*”.³⁷

³⁰ Hivatalos Közlöny, 27. évf. 5-6. sz. 46-47. A néptörvény végrehajtását szabályozó 729/1919. M. E. sz. rendeletet lásd: Hivatalos Közlöny, 27. évf. 8. sz. 79-80.

³¹ Egy évtizeddel korábban a „Népoktatásunk bűnei” c. munkájában szenvedélyesebben fogalmazott erről: „A kiherélt teológiai és az inasakadt, keshedt filológiai szellem ölelkezéséből született meg minden európai országban az, amit uralkodó műveltségnek szokás nevezni s amelynek átadása az *iskolák minden fajtájának* legfontosabb tiszte. Az ismereteknek és érzéseknek azt a tömkelegét, amely leginkább használ, vagy legalábbis a legkevesebbet árt a kor uralkodó osztályainak, nevezik a kor uralkodó műveltségének.” (Kunfi Zs., 1908. 40.)

³² Vö.: Agárdi P., 2001. 38-41.

³³ Vö.: Kunfi Zs., 1908. 32-36. A *Néptanítók Lapjának* 1919. január 23-i, az új minisztert köszöntő vezércikkében Zsigány Zoltán olyan idézeteket válogatott össze Kunfitól, melyek azt demonstrálták, hogy „aki a népoktatást továbbra is az egyház kezén akarja meghagyni, az nem annyira az egyház barátja, mint inkább a népműveltség ellensége”. (Zigány Z., 1919/4. 1-2.)

³⁴ Hivatalos Közlöny, 27. évf. 5-6. sz. 45-46. (Kiemelés részben tőlem --D. P.)

³⁵ Néptörvényjavaslat a kiseddóvoképzés, valamint az elemi és polgári iskolai tanítóképzés állami ellátásáról. RL C/39. 22. cs. 533-561. és 690/1-4.; MNL OL, K 46-605. f.- II./5/a. TAGYOB; Varsányi P. I., 1975/1. 64-68., 1979/2. 180-181.

³⁶ A KM 1919. évi 22026. sz. rendelete „gazdasági”, a 22025. sz. „szociális irányú” tanfolyamokra invitálta a tanítókat. Hivatalos Közlöny, 27. évf. 5-6. sz. 48-51.

³⁷ Idézi: Agárdi P., 2001. 39.

A számára az egyházakkal és a „régí világ” ideológiájával, értékrendjével elkerülhetetlennek látszó összeecsapásban, „kulturharcban” a tanítók, s a képző intézményeik közreműködésére is számított.³⁸

Amikor a pozícióját közoktatásügyi népbiztosként (KN) a tanácsköztársaság kikiáltása után is megőrző *Kunfi Zsigmond* (és Garbai Sándor) 1919. március 29-én rendeletet írtak alá a „nevelési és oktatási intézetek köztulajdonba vételéről”,³⁹ azt – a „proletárdiktatúra” kikiáltásával bevezetett statárium, forradalmi törvényszékek, álhírek terjesztésének tilalma stb. rendeletek⁴⁰ árnyékában – az egyházi iskolafenn tartók érdemi ellenállás nélkül, tiltakozva vették tudomásul. A népiskolák és tanítóképzők többségét is érintő jogszabály leszögezte: „a Magyarországi Tanácsköztársaság az oktatás ügyét állami feladatnak tekinti. ... [s] a munkásság művelődésének emelésére minden eddiginél nagyobb szabású oktató és nevelőmunkát szándékozik végezni. *Mindazokat, akik a Tanácsköztársaság társadalmába és szellemébe beilleszkednek, képességükhöz mérten szolgálatába kívánja állítani.* Ennek folytán a nem állami nevelési és oktatási intézetek alkalmazottai közül azokat, akik ennek a feltételnek megfelelnek, a Tanácsköztársaság szolgálatába veszi át. *Az egyházi személyeket (papokat, szerzeteseket, apácákat) azonban csak akkor, ha világi személyekké lesznek.*⁴¹ Az átvétel akként történik, hogy az intézetek alkalmazottai ennek a rendeletnek az alapján... a Tanácsköztársaság ideiglenes szolgálatába lépnek. Állandó alkalmaztatásuk tekintetében a közoktatásügyi népbiztos ama vizsgálat letételének alapján fog határozni, amely az illetők társadalmi felfogására és ismereteire terjed ki”.⁴² „E rendelkezés következtében – írták az 1919. június 18-i, 45. KN. számú rendeletben –, és mert a tanító alkalmazottaknak feladata nemcsak a jövő nemzedéket, hanem a felnőtteket is a kommunista társadalom megértésére és szolgálatára nevelni, a Közoktatásügyi Népbiztosság szabályként megállapítja, hogy minden tanító alkalmazottnak ismernie kell az eddigi kapitalista társadalom lényegének és fejlődésének kérdéseit, és át kell értenie a kommunista társadalom szerkezetét, feladatait és elveit.” A Marx, Engels és Buharin művek tanulmányozását kötelezően előíró rendelet kiterjedt „az összes népiskolai, valamint eddigi középfokú iskolai tanítókra, és pedig úgy az eddigi állami, mint... a Tanácsköztársaság szolgálatába átvett, eddigi nem állami intézetek tanítóira” – az augusztus második fe-

³⁸ Vö. pl.: *Kunfi Zs.*, 1984. 221-264., 2001. 171-183.; *Petrák K. - Milei Gy. szerk.*, 1959.; *Gratz G. szerk.*, 1921. 571-694., 1935.; *Juhász Nagy S.*, 1945. 385-411.; *Hajdu T.*, 1968. 268-359., 1969. 360-408., 2004. 390-394.; *Kelemen E.*, 1970. 49-61.; *Köte S.*, 1979. 9-44.; *L. Nagy Zs.*, 1995. 36-50.; *Litván Gy.*, 1996. 269-280.; *Hatos P.*, 2018. 45. és 302-303.

³⁹ A Forradalmi Kormányzótanács XXIV. sz. rendelete. In: *A Forradalmi 1919/I.* 39-40.; MNL OL K 802-1919-10-4813.

⁴⁰ *A Forradalmi 1919/I.* 3. és 13-16.

⁴¹ A Közoktatásügyi Népbiztosság 7. sz. rendelete értelmében az egyházi személyeknek szándékaikról 10 napon belül kellett nyilatkozatot tenni. In: *A Forradalmi 1919/II.* 127.; MNL OL K 802-1919-10-4813. Vö.: *Tóth K.*, 1969. 158.

⁴² Vö.: *Bartha P.*, 1919/1., 3.

lében kilátásba helyezett, majd december végéig halasztott [de a tanácsköztársaság bukása miatt javarészt elmaradt] vizsgától függővé téve további alkalmazásukat.⁴³

Kunfi Zsigmond – áprilisban a népbiztosság agitátorképző iskoláján – egy kérdésre válaszolva kifejtette: „Tudjuk, hogy a tanárok és tanítók gondolkodásmódjának átalakítása nehezen fog menni. ... Nem szabad azt hinnünk, hogy azzal, ha ezeket a könyveket elolvassák és vizsgát tesznek belőle,... a gondolkodásmódjuk is át fog alakulni. De kurzusokat fogunk tartani, lapokat fogunk kiadni a tanárok és tanítók számára, és ily módon igyekszünk átalakítani gondolkodásmódjukat. ... [A] sajtó és az egész közszellem átalakulása lassanként át fogja formálni a tanítókat és tanárokat is. Én sokkal fontosabbnak tartom e pillanatban a tanítókat, akik... legközvetlenebb nevelői a proletariátusnak, ... [s akik] a legnagyobb jóakarattal mellett sem tudják egyszerre elfelejteni azt, amit eddig tudtak és megtanulni azt, amire ezután lesz szükségük”. Utóbbiakra vonatkozóan hozzátette, hogy „a tanítók egy részét még bizonyos iskolai feladatainknak háttérbe szorítása mellett is rá akarjuk venni és ki akarjuk képezni arra, hogy a parasztság tanítói legyenek. ... [Számukra] oly tanfolyamokat fogunk tartani, amelyeken ők... mezőgazdasági ismereteket szerezhhetnek.”⁴⁴

Álláspontját visszhangozta a Néptanítók Lapja április 17-i számában *Halász Arnold*, az államosításig az izraelita tanítóképző gyakorlóiskolájának tanítója is, arról értekezvén, hogy vajon „A nép tanítója-e a néptanító?” Cikkét azzal a konklúzióval zárta, hogy „most, amikor egy elpusztult világ romjain új világ van születőben, a tanítóknak is újjá kell születniük. ... mert az új életben merőben más a tanító feladata is, mint a régi iskolában volt”.⁴⁵

Kun Béla – egy előadóképző tanfolyamon, 1919. július 4-én – az új feladatokat taglalva maga is elismerte, hogy a kívánatos „újjászületés” valószínűleg nem megy majd túl könnyen, hiszen „egész serege a tanítóságnak nem szocialista”. „[A]zzal, hogy ma egy szociális tanítási tervet csináltunk, azzal, hogy ... az iskolát beállítottuk a szocializmusra nevelés szolgálatába”, „még azok is kénytelenek lesznek ehhez a tervhez alkalmazkodni s a szocializmus érdekében nevelni, akik egyébként esetleg ideológiai okok folytán erre kevésbé alkalmasak, vagy önmaguktól sohasem tették volna meg. Tény az, hogy a proletariátus diktatúrája... fizikai és szellemi erőszakszerven alapszik. Ebben a tekintetben a tanítóság feladatai világosak. ... Elvégezni azt, amit a proletár állam parancsol,⁴⁶ ... az iskolának a szocializmus-

⁴³ *Petrák K.* - *Milei Gy.* szerk., 1959. 36.; *Népszava*, XLVII. évf. 1919. június 19. 4., július 25. 3. (Kiemelés tőlem – D. P.) A vizsgahalasztást közlő 152472/1919. KN számú rendeletről, ill. az ilyen tanfolyamok szervezéséről lásd: *Az az „átképző tanfolyam”* 1920/5. 1-2.; *Vincze L.*, 1951. 20-23.; *Tóth K.*, 1969. 153-154.; *Kelemen E.*, 1970. 53-59.

⁴⁴ *Kunfi Zs.*, 1984. 257-258., 259. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁴⁵ *NL*, 52.évf. 15-16.sz. 16.

⁴⁶ Ahogy már a világháború alatt is, akár az élelmiszerek rekvirálásában való részvételt is. A Nagykőrösi Népiújság 1919. május 23-i száma tudósít arról, hogy „az élelmiszerek rekvirálása javában folyik városunkban. Kerületenként egy tanító és egy munkástanács tag végzi az összeírást”. (I. évf. 47. sz. 2. Vö.:

ra való nevelés szolgálatába állítását⁴⁷ – fejtegette (szűk egy hónappal a Tanácsköztársaság bukása előtt).

A beszédet hallgató pedagógusok érthették, mire is utalt az előadó, hiszen már 1919. április 29-én napvilágot látott a Forradalmi Kormányzótanács LXXIX. számú rendelete, melyben a „tanítók külön munkadíjáról” intézkedtek. „A Kormányzótanács arra kötelezi a tanítószemélyzetet, hogy az ifjúság nevelésén és oktatásán kívül a földkérdés rendezésében, a termelés biztosításában, az írni-olvasni nem tudó lakosság oktatásában és a felnőttek között folytatandó propagandában közreműködjék” – írták. „[A] szigorú ellenőrzés mellett” folytatandó munkáért – a XCI. számú rendelettel bevezetett általános bérrendezésig is – átmeneti bérkiegészítést biztosítottak.⁴⁸ Tudták azt is, hogy a Közoktatásügyi Népbiztosság terminológiájában a „tanító” terminust – a szociáldemokrata pedagógus szakszervezet javaslatára, a népiskolai tanítóknak tett gesztusként – valamennyi pedagógusra vonatkoztatták.⁴⁹ A képzős tanárokat például – a 29. sz. KN. rendelet értelmében – „tanítóképző-intézeti tanítóknak”, az igazgatókat pedig „pedagógiai vezetőknek” hívták.⁵⁰ A velük kapcsolatos elvárásokat egyértelműen körvonalazta a KN 1919 júniusi beszámolója: „magas színvonalú és a proletárszellemnek megfelelő tanítóképzésről gondoskodunk”.⁵¹

A „kívánatos szellemiség” megteremtése érdekében 1919. március 23-30. között rendelkeztek a helyi munkástanácsok az iskolai kötelező hittanoktatás megszüntetéséről, s az azt helyettesítő tárgyakról. Budapesten erre a KN telefonon utasította az intézeteket. Így a június 7-i tanévzárás miatt, a képzők többségében néhány hétig szünetelt a hitoktatás.⁵²

Moczár M. szerk., 1918-30. 20.)

⁴⁷ Kun B., 1919. 7-8. (Kiemelés tőlem – D. P.) A beszéd körülményeiről lásd: RL C/39. XLVII. k.; Földes É., 1970. 141-142. Vö.: Kunfi Zs., 2001. 180-184.; Kelemen E., 1970. 53.

⁴⁸ A Forradalmi 1919/II. 53-54.; Farkas Sándor táviratát a tanévzárásról lásd: MNL GYMSM GYL. VIII. 55/a.

⁴⁹ Az akkori tényleges hatalmi viszonyokra sajátos fényt vet Gémes Sándor szakszervezeti titkár Kunfi Zsigmond miniszterhez e tárgyban írt levele. „Mélyen Tisztelt Miniszter Úr! A Magyarországi Tanítók Szakszervezetének 1918. december 30-án tartott országos közgyűlése a Tanács Szakosztályának indítványára kimondata, hogy a 'tanár' kifejezésről az érdekeltek lemondanak és helyette az – elemi, polgári és középiskolai – 'tanító' címet használják. Ezáltal egy rossz kifejezés tűnik el, mely felesleges, elválasztó és káros hatást gyakorolt a tanítással foglalkozók lelkivilágára, melynek csak üdvös következményei lehetnek. Kérjük Miniszter Urat, szíveskedjék ezt tudomásul venni, és ilyen irányban intézkedni”. (RL C/39. 22. cs. Kiemelés tőlem – D. P.)

⁵⁰ A Forradalmi 1919/III. 1919. 105-106. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁵¹ Jelentés 1919. 5. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁵² A budapesti, debreceni, győri (és Győr vármegyei), székesfehérvári (Fejér vármegyei), miskolci, sátoraljaújhegyi, sárospataki, nagykörsői, valamint a Somogy vármegyei munkástanácsok/direktóriumok ill. tisztségviselőik rendeleteiről van forrásunk. Petrák K. – Milei Gy. szerk., 1959. 7.; BFL VIII. 130. a. 22. az 1919. április 11-i jegyzőkönyvből; Népakarat (Debrecen) I. évf. 4. sz. 4.; MNL GYMSM GYL VIII. 55. 13 és 14/1919.; Velinszky László közoktatásügyi népbiztos „forradalmi parancsa”. RL C/39. 22/a.; MNL OL K 807- PTI 601- 3. cs. 37. öe.; Vörös Hajnal (Sátoraljaújhegy) I. évf. 5. sz. 2.; Népakarat (Sárospatak) I. évf. 8. sz. 4.; Somogyvármegye (Kaposvár) XV. évf. 76. sz. 1.

Néhány további KN rendelet is komolyan érintette – egyéb iskolák mellett – a tanítóképzők életét is. A korábbi bevonulókra vonatkozó kedvezményekhez⁵³ hasonlóan – a Vörös Hadseregbe való mozgósítás érdekében – 1919 áprilisában intézkedtek arról, hogy a bevonuló tanulók számára bizonyítványaik vizsgák nélkül kiadandók.⁵⁴

A tanítóképzést (is) érintő gesztusok, elvárások a tanítóképzősök és a szervezett diákság felé

A pedagógusok mellett a tanítójelöltek és a leendő értelmiségiek megnyerésére is törekedtek a tanácsköztársaság vezetői, ezért nyitottnak mutatkoztak – az öszi-rózsás forradalom intézkedései, szabadabb légköre hatására kibontakozott – ifjúsági mozgalmak, s kéréseik iránt.

Töredékes forrásainkból tudjuk, hogy már 1919. január végén kérték a budai állami tanítóképző IV. éves növendékei, hogy a tanári kar „pártolólág tegyen lépéseket a tanítói oklevélnek az érettségi bizonyítvánnyal való egyenlősítése tárgyában, különösen pedig [annak érdekében], hogy a tanítói oklevél jogosítást adhasson az egyetem rendes hallgatójaként való felvételre”. A tanári testület, vita után, pártolólág továbbította a kérést a többi tanító(nő)képzőnek, s a TITOE-nek.⁵⁵ A javaslat további sorsáról csak annyit tudunk, hogy több intézetben napirendre vették a kérdést.⁵⁶

Valószínű, hogy a képzős diákok önálló lépéseinek más budapesti középiskolákkal való egyeztetésének is szerepe lehetett abban, hogy tanítóképzős, gimnázista, felsőkereskedelmi és reáliskolai tanulók küldöttséggel keresték fel Kunfi Zsigmond minisztert, s a KM más vezetőit,⁵⁷ egy aláírás nélküli kívánságlistát hagyva náluk, melyekről úgy vélték, hogy azoknak „a legrövidebb időn belül való teljesítése nagyobb akadályokkal nem jár”. Ebben „az új Magyarország érdekében... a tanulóifjúság számára a teljes gyülekezési és egyesülési jog megadását” kérték,⁵⁸ az

⁵³ 1916 nyarán pl. az Esztergomi Kir. Kat. Tanítóképző 1898-ban született tanulói a bevonulásuk előtt „minden vizsgálat nélkül” bizonyítványt kaptak. A végzősök ugyancsak képesítő vizsga nélkül jutottak oklevélhez az utolsó tanév jegyei alapján. Utóbb jogos értetlenséget váltott ki az egykori növendékek körében, hogy a vöröskatonaként a képesítő vizsga alól felmentetteknek miért kellett újra vizsgáznuk (már, ha engedélyezték nekik), holott a korábban a világháború alatt hadikurzuson hasonló módon szerzett oklevelek érvényben maradtak. (Gábris J., 1996. 34. és 39.)

⁵⁴ A KN. 4. és 8. sz. rendeleteit lásd: *Petrák K. – Milei Gy. szerk.*, 1959. 73-77.

⁵⁵ BFL VIII. 130. a. 22. az 1919. január 29-i értekezlet jegyzőkönyvében.

⁵⁶ 1919. február 11-én érkezett a győri királyi katolikus tanítóképzőbe a budai állami képző tantestületének erről véleményét kérő körlevele. (GYMSM GYL VIII. 55. a. Válogatott iratok 83/1919.)

⁵⁷ RL C/39. 22. cs.

⁵⁸ A téma akkoriban „benne volt a levegőben”. 1919. március 6-án jelent meg a KM 51396/1919. sz. rendelete „az egyesülés és gyülekezés joga, valamint a gondolatoknak sajtó útján való szabad közlése tárgyában”, mely így kezdődött: „A népköztársaság az egyesülés és gyülekezés jogát, valamint a gondolatok sajtó útján való szabad közlésének jogát mindenki részére egyformán és korlátlanul biztosította. A magam részéről a legszigorúbban akarok örködni azon, hogy ezeknek a jogoknak a gyakorlatában a vezetésem alatt álló igazgatási ágazatban működő alkalmazottak közül senkit se korlátozzanak”- ír

érettségi és az osztályképesítő vizsgák megszüntetése mellett. Egyben azt is proponálták, hogy ne csak a gimnáziumi végzettséggel lehessen az egyetemre beiratkozni. „Adassék meg az engedély arra, hogy a reáliskola, felsőkereskedelmi iskola, vagy tanítóképződe sikeres elvégzése után az egyetemi előadások megértésére szükséges speciális előkészültséget délutáni ingyenes tanfolyamokon sajátíthassuk el. Kérjük, hogy e tanfolyamok azok számára kik a fenti iskolákat elvégezték, most, azaz 1919. március elsején állíttassanak fel”. Emellett „a szegény sorsú tanulók részére, előmenetelükre való tekintet nélkül, az összes tandíjak eltörlését és a tandíjhátralék elengedését” javasolták, majd hozzátették: „Az iskola fegyelmének demokratikus alapokon való biztosítására kérjük, hogy a súlyosabb fegyelmi ügyekben egy, a tanárokból és felsőosztályú diákokból álló fegyelmi tanács döntsön”.⁵⁹

A beadványt egy, már akkor elismert pedagógus helyettes államtitkárnak adták ki véleményezésre. *Imre Sándor* – 1919. március 12-én – *Lovászy Márton* 1918. december 12-i és *Somogyi Béla* államtitkár „közelmúltbeli” intézkedéseire hivatkozva, melyekben a felsőbb osztályos diákok számára engedélyezték a „közös diákjóléti és kulturális egyesületek” alakítását, ill. az ilyen célú iskolán kívüli egyesületekbe való – külön engedély nélküli – belépést,⁶⁰ a „teljes gyülekezési és egyesülési jog” megadását nem javasolta. Úgy vélte: „A jelen kérdéseibe az iskolának kellene az ifjúságot bevezetnie, az önálló állásfoglalást lehetővé tennie. E végre meg kellene szabadulnia minden olyantól, ami az ifjúság lelki fejlődését gátolja. Ilyen gát volt eddig a felekezeti, s ehhez járul most a pártpolitikai szervezkedés, ami részben szintén felekezeti alapon történik. Ebben az önállóság fejlődésének veszedelmét látom... az ifjúság fejlődése szempontjából”.

Az érettségi vizsgák eltörlését sem javasolta, hiszen az tette lehetővé a felvételi vizsga nélküli beiratkozást az egyetemre. Eltörlése esetén – a választott tanulmányok jellegéhez kötődő – felvételi vizsga bevezetését tartotta szükségesnek⁶¹,

ta Kunfi Zsigmond a néptanítókat ért atrocitásokra utalva. (*Hivatalos Közlöny*, XXVII. évf. 13. sz. 14.) Aligha fáradt el túlságosan a miniszter ebben az örködésben, hiszen március 21-től a deklarált „proletárdiktatúra” gyökeresen másként kezelte e kérdéseket.

⁵⁹ RL C/39 26. cs. 121-122.

⁶⁰ Ennek hatására pl. 1919. április 12-én megalakult az „egyetemi és tanítóképzői ifjúságok gyermektanulmányi köre”, melybe május elejéig kb. 470 (elemi és polgáriiskolai) tanító(nő)képzős lépett be. A középfokú intézetekből mindössze 5 fiú akadt, ők a budai állami tanítóképzőből. S bár az alakuló ülésen Nagy László mellett felszólaló bölcsészhallgató, Schmidt Ferenc „az eddig rabszolgaságban sínylő gyereki társadalmak felszabadításáról” gondoskodó tanítókról beszélt, s arról, hogy „a vörös katona a külső rendet szilárdítja meg, a jövő tanítója tegye ezt a belsővel, s lépjen be a gyermektanulmány vörös, forradalmi lobogója alá” – hetenkénti előadássorozatuk szigorúan szakmai jellegű volt. Ranschburg Pál, Révész Géza, Nagy László, Domokos Lászlóné, Répay Dániel és Ballai Károly voltak az előadók. (*A Gyermek*, 13. évf. 1919/1-3. sz. 11. és 113.; MNL OL P 1659. 2. t. és 3. t. 258-260.)

⁶¹ Imre Sándor (1877-1945) véleményét igazolta, hogy miután 1919. május 12-én, a KN 30. sz. rendeletével eltörlték az érettségit, a budapesti II. kerületi katona- és munkástanács már május végén kérte a KN-től ennek felülvizsgálatát. Érettségi nélkül a magyar diákok nem pályázhatnak nyugati műszaki egyetemre, márpedig az egyéni és közérdek lenne – írták. A középiskolai ügyosztály hangsúlyozva,

majd a tanítóképzéshez kapcsolódó kérésekre reflektált. „A tanítóképző intézetekben folyó *'osztályképesítő vizsgálat'* arra való, hogy a II.-III.-IV. osztályban befejeződő tárgyakból a tanítói oklevélbe bekerülő utolsó osztályzatot a minisztérium kiküldöttje előtt adott feleletből állapíthassa meg a bizottság. Ezt én nem tartottam szükségesnek eddig sem. Teljesen elég az az eljárás, amit a középiskola követ, ti. az érettségi bizonyítványba beírja az alsóbb osztályokban befejezett tárgyakból nyert utolsó osztályzatot. ... Ha a tanítóképző intézetek államosítása megtörténik, az osztályképesítővizsgálatoknak állami szempontból való ellenőrző jellege úgymint még kisebb lesz. ... *A nem gimnáziumot végzettek részére* kért tanfolyamot⁶² nem javasolhatom. Az egyetemeken lévők száma óriási, azok semmiképp sem tudnak elhelyezkedni belátható időben, számukat szaporítani tehát nem volna célszerű. ... A tanítók ugyanannyi ideig tanulnak [mint a gimnazisták], de egészen másként szervezett tanulmányt folytattak. ... E kívánság teljesítésére más módot kell találni. Célszerű lenne a szakszerű főiskolákon (egyetemi karokon) szervezni felvételi eljárást addig is, míg a köznevelés gyökeres átalakítása megtörténik” – vélte Imre Sándor,⁶³ hozzátéve, hogy a tandíjmentességet a tanköteles korig és jól körülhatárolt szegénységi küszöbön javasolja bevezetni. A fegyelmi tanácsok létrehozását támogatta, hiszen az „a tanulók önkormányzatának egyik alakja lenne, s jól szervezve, jó nevelő eszközzé válhatnak”.⁶⁴

Utóbbi, s a tandíjak tekintetében – kis részben – megfogadták az április 11-én a KN-ből a polgári iskolai tanítóképző főiskola vezetői posztjára visszahelyezett Im-

hogy „a kapitalista szellemű főiskolák általános látogatását nem tartja kívánatosnak, a technikai főiskolák, a politikamentes tanulmányok látogatását azonban előnyösnek tartja. Ezért az érettségi vizsgálatok visszaállítása kérdésének előkészítésére június 11-én a Tanítók Szakszervezetének pedagógiai bizottságát hívta fel”. (RL C/39. 22/a. Imre Sándor feljegyzése szerint a VKM 100221/1919 sz. iratában.) Ennek nyomán június 27-én a KN 100793. sz. rendeletével intézkedtek az érettségi eltörlése következtében szükséges átmeneti teendőkről. (Petrák K. – Milei Gy. szerk., 1959. 335.)

⁶² 1919. március 28-án, a Forradalmi Kormányzótanács XVIII. K. T. E. sz. rendeletet adott ki a munkásegyetemek, valamint a középfokú iskolák keretében előkészítő tanfolyamok létesítéséről és az ifjúsunkások oktatásáról. Ennek előkészítésével Szabados Sándort bízta meg. (Petrák K. – Milei Gy., 1959. 93.) Lásd ehhez továbbá: *Ladányi A.*, 1970. 97-98.

⁶³ A tanácsköztársaság bukása után – amellyel évtizedekre a főiskolai szintű tanítóképzés ügye is háttérbe szorult –, a VKM-be visszakértült Imre Sándor javaslatot kért a tanítók főiskolai továbbképzésének lehetőségeire vonatkozóan. A már 1919. szeptember 2-án elkészült javaslatba a speciális nevelői feladatokra, a gyógyítva nevelésre, s elméleti pedagógusok képzésére külön pedagógiai főiskolát javasoltak. A dokumentumra az államtitkár ráírta: „Úgy emlékszem Quinttól”. A budai képző igazgatójának szerzőségére utalhat, hogy a dokumentum a következőkkel zárul: „A tanítóknak a főiskolai továbbtanulását egyelőre bizonyos korlátokhoz, vagy feltételekhez lehetne kötni. *Korlátozás:* a/ Csak a közepesenl jobb, b/valamely tárgyban kiváló, c/ szaktanulmányaikat *rendes* úton végzett tanítók folytatják főiskolai tanulmányaikat. *Feltételek:* a/ Már a tanítóképzőben folytassanak előkészítő tárgyakat (nem kívánatos). b/ Felvételi vizsgát tesznek a választandó főiskolai tanulmány természete szerint. c/ Gyakorlatot mutatnak fel a választott főiskolai tanulmányok szerint. d/ Póttanfolyamok szervezettek a megfelelő főiskolai tanulmányokkal kapcsolatos szükségletek szerint. A főiskolai továbbképzésben *előnyben* részesülnek azok a tanítók, akiknek a/ kiváló gyakorlati működésük, b/ irodalmi működésük képesíti őket valamely szakra.” (RL C/39 25. cs. 581-582. Ráírva: XIV-b)

⁶⁴ RL C/39 26. cs. 121-122.

re Sándor tanácsát. 1919. április 25-én, a KN 27. sz. rendeletével elrendelték a ket-tős (tanítói és diák-) bizottságok iskolánkénti felállítását,⁶⁵ ámde csak a helyi tanári szakszervezethez és az Ifjúmunkások Országos Szövetsége, vagy a tanítói szak-szervezet ifjúsági szakosztályához tartozók részvételével. Hatáskörébe utalták a felsőbb osztályosok „szocialista szellemben való továbbképzését”, „fegyelmi ügye-inek irányítását, ill. végzését”, s az ezen „osztályos ifjúságot érdeklő jóléti ügyek intézését”. Imre Sándor javaslatával ellentétesen elrendelték: „Az ifjúság szocia-lista szellemben való továbbképzése az iskolában a tanórákon, az iskolán kívül pe-dig minden megfelelő alkalommal történjék,⁶⁶ s e végből a bizalmiak⁶⁷ személyes agitatív munkája különösen a szocialista öntudatnak, a szocialista önfegyelemnek, az összetartozásnak és az együttműködésnek fokozatos kifejlesztésére és állandó ébrentartására irányuljon” – kívánták alig több, mint egy hónappal a tanácsköztár-saság kikiáltása után.⁶⁸

Majd négy nap múlva, a KN hivatalos lapjában, a „Fáklyában” közölték: a KN a tanítók szakszervezetének ifjúmunkás csoportját ismerte el hivatalosan, ezért „a tanító-ifjúmunkások ezentúl is kizárólag ahhoz forduljanak”.⁶⁹ A Magyar Tanítók Szakszervezete Tanítójelölti Szakosztályának szervező bizottsága valamikor ápri-lis közepén alakulhatott. Sokatmondó bemutatkozásként húsvét vasárnap délelőtt-re előadást hirdetett, melyen „Varjas Sándor elvtárs a kommunista társadalom és a tanító” címmel tartott előadást.⁷⁰ E tapintatlan, kihívó gesztus látványosan meg-mutatta, mit is vártak a „proletárdiktatúra” vezetői e szakosztálytól: „Feladata – a tanítójelöltek speciális érdekeinek megvédése mellett – a tanítóságnak olyan fiatal generációt nevelni, amely képes minden időben és minden helyen a szocialista vi-lágnézet előharcos csapataként küzdeni. ... [A] szakosztály legnagyobb fontosságot az *agitatorikus* munkának tulajdonít. A heti taggyűléseken a szocialista párt veze-tő emberei fejtegetik az új világrendbe való elhelyezkedés és a produktív együtt-működés formáit és módjait. Úgy az egyetemen, mint a többi tanítóképző intéze-tekben a Szakosztály kiküldött előadói szemináriumszerű előadásokon tárgyalják meg az új világnézet kialakulásának és diadalra jutásának szükségszerűségét. Az intenzív *vidéki* propaganda is megindult. *Pápán* már megalakult a szakcsoport. A szakosztály közvetlen érintkezést tart fenn a közoktatásügyi népbiztossággal. Min-den, a tanulóifjúság szellemi, vagy materiális érdekeit szolgáló reform a szakosz-

⁶⁵ Ezek személyi összetételéről intézetenkénti jelentést kértek a KN-be. (MNL OL K 502-1919-6-93886)

⁶⁶ A Budapesti Munkás- és Katonatanács Közoktatásügyi ügyosztályának 1919. április 10-i, 18/1919-VII. sz. rendelete szerint minden, az eleminél magasabb fokú iskolák önképzőköre „a forradalmi költészet és a forradalmi ismeretek terjesztésének szolgálatába kell álljon”. (Petrák K. – Milei Gy., 1959. 88.)

⁶⁷ Az osztályonként 6-6 tanulókként választandó bizalmi rendszert, az általa okozott fegyelmezetlenség-re, s az időközben kinevezett szocialista, kommunista iskolavezetőkre hivatkozva, a KN 55. sz. rende-letével 1919. július 9-én megszüntették. (Petrák K. – Milei Gy., 1959. 74.)

⁶⁸ Petrák K. – Milei Gy., 1959. 79-83.

⁶⁹ *Fáklya*, 10. évf. 1919. április 29. 4.

⁷⁰ *Vörös Újság*, 1919. április 18. 8.

tály kívánságának meghallgatása után, a szakosztály segítségével készül el” – olvashatjuk az „Új Korszak” 1919. május 9-i számában.⁷¹

Az örömmel említett pápai csoport megalakulásáról vélhetően az oda küldött agitátortól, művelődési megbízottól, vagy/és a pápai államosított református tanítóképző IV. éves diákjainak két nappal korábbi, a KN-hez intézett, 19 negyedéves tanuló által aláírt kérvényéből szereztek tudomást. Ebben az előttük álló *tanítóképesítő vizsga megváltoztatását* kérték: a KN „sziveskedjék az osztályképesítő tárgyaiból az írásbeli és a régi államszervezet alkotmánytanából a képesítőzés megszüntetését elrendelni. Kérésünket a következő okokkal támogatjuk: 1. Az osztályképesítő tárgyaiból szóbelileg is kell képesítőznünk, s tudásunkat ebből is megítélheti a vizgabizottság. 2. Az említett tárgyakból a képesítői szabályzat szerint olyan képesítői példákat kapunk (számтанból analitikai, németből fordítás), melyek csak intelligenciánkat, gondolkozó képességünket fejlesztik, de gyakorlati hasznát nem látjuk az életben. 3. Az alkotmánytan eltörlését pedig azért kérjük, mert az már a történelemé... miért kelljen nekünk... fölösleges lelkiizgalmat átélni egy elavult tárgyból való vizsgázással!? [Sic!] A régi és az új kormány intézkedési közötti különbséget, a Tanácsköztársaság üdvös intézményét képesítő nélkül is meg tudjuk érteni. Végül, mint támogató okot felhozzuk azt, hogy a pápai ifjú tanítómunkások szakszervezetébe beléptünk, s szívvel-lélekkel magunkévá tettük a szociális eszméket, s az az egyetlen cél lebeg előttünk, hogy a jövő nemzedéket szociális szellemben neveljük, hogy ezek a boldogító eszméket magukévá téve az emberiség boldogságát előmozdítsák”. Ahogy az „Új Korszak” idézett tudósításából sejthető volt, „az elvtársnői üdvözléssel” zárult levél megtette a maga hatását.⁷²

1919. május 12-én jelentek meg a KN 28. és 31. rendeletei. Előbbi az „az évvégi osztályozásról, bizonyítványokról és az értesítőkről”, utóbbi „a népiskolai tanítóképző intézetek vizsgálatairól”. Ideiglenesen eltörlötték – sőt tiltották⁷³ – a tantárgyankénti osztályzást, s helyette általános „megfelelt”, „nem megfelelt” értékelést adhattak csak, az utóbbiakat osztályisméltésre utasítva. A befejező képesítő vizsgákon megszűnt az írásbeli⁷⁴, s szóban csak a népiskolai nevelés- és oktatástanból,

⁷¹ *A tanítójelölti* 1919/10. 8. Hogy ebből a hangzatos célkitűzésből vajon mi valósult meg, s, hogy a levél „hangolása” mennyire volt pusztán mimikri az aláírók részéről, arról a következő tanulmányban számolunk be.

⁷² MNL OL K 502-1919-8-89504. Lásd ehhez: *Tóth K.* 1969. 376.

⁷³ Június 15-én Szöllösi csoportvezető táviratában a titokban osztályozókat a „legsúlyosabb fegyelmi következményekkel” fenyegette. MNL GyMSM GyL) VIII. 55. a.

⁷⁴ A férfi tanítóképzőkben erre a háború idején többször is sor került. Pl.: 1916. június 7-én a VKM az 1898-ban született besorozottak kapcsán az esztergomi kir. kat. tanítóképző számára irt rendeletében az összes írásbeli vizsgálatokat elengedte, s megengedte, hogy „a tanulók a tanfolyam végén a negyedik osztályból csupán szóbeli osztály- és befejező vizsgára bocsáttassanak”. (*Gábris J.*, 1996. 34.) A csurgói állami tanítóképzőben 1916 nyarán, a négyhetes katonai tanfolyamot követően, a tanfolyamot végzettenek „képesítő vizsgálatát a testület előterjesztésére úgy könnyítették meg, hogy csak szóbeli és gyakorlati vizsgát kellett tenniük, az írásbeli elmaradt”. (*Koltai I.*, 1939. 94.)

neveléstörténetből, a tanácsköztársaság alkotmányából, s rendeleteiből kellett vizsgálniuk, különös tekintettel a nevelésügyre, s az agrárügyekre.⁷⁵

Joggal felmerül a kérdés, hogy hozzáértő szakemberek (Imre Sándor, Farkas Sándor) érvei ellenére miért engedtek a budapesti gimnazisták, s a pápai (esetleg más?) képzős tanulók kívánságának? 1919. december 21-én Imre Sándor úgy vélte, hogy „a küzdő áramlatok közül az... 1918 őszén uralomra jutott, *hatalmát biztosítani akarta egyebek közt azzal is, hogy a tanítók és az ifjúság lelkét mindenáron magához ragadja*” – írta.⁷⁶ E cél felülírhatta a szakmai megfontolásokat. Ez vezethetett az érettségikkel kapcsolatos improvizációhoz, s a tanítói képesítő vizsgák jelzett könnyítéséhez is. Utóbbit annál könnyebben beáldozhatták, mivel úgy vélhették, hogy egyszer és utolsó alkalommal képesítőznek a négyéves középfokú tanítóképzőt végzetek, hiszen a jövőben főiskolai képzést vezetnek be. Az sem kizárható, hogy – a szakszervezeti vezetőségből előbb tanfelügyelővé, majd KN csoportvezetővé lett – Szöllösi Jenő csoportvezetőben és elvtársaiban már májusban megfogalmazódott a csak július 11-én, a képesítőzöttek számára kötelezően elrendelt 5. évfolyam elvégzetetésének ötlete.⁷⁷ Ha így volt, úgy gondolhatták, hogy nincs akkora jelentősége ennek a képesítő vizsgának, úgyis kiegészítik a diákok ismeretét később, ellenben most egy, a kérvényezők számára jelentősnek tűnő engedménnyel szimpatikussá válhatnak a pedagógusjelöltek körében.

Idézett írásában Imre Sándor azt tartotta „a diktatúra legnagyobb bűnének”, hogy „egyenesen és vadul osztálynevelést folytatott, holott éppen ez volt az addigi nevelés ellen a szocialisták legfőbb kifogása”.⁷⁸ Valóban: ahogy már az eddigiekből is kitűnt, a tanácsköztársaság vezetői minden lehetőséget megragadtak az ifjúság és a pedagógusok ideológiai átképzésére, befolyásolására. Jól tükrözi ezt a vizsgákat módosító rendeletek megjelenésének másnapján, 1919. május 13-án elkészült a KN rendelet „*a történelemtanítás új irányáról*”: „A Tanácsköztársaság valamennyi iskolájában a történelem tanításának az a feladata, hogy az ifjúságot minden eddigi társadalom gazdasági alapjairól, osztálytagozódásáról, s elnyomott tömegeinek forradalmi megmozdulásairól tájékoztassa, s ezzel a proletáriátus felnövő nemzedékét előkészítse a társadalom átformálásának arra a hatalmas munkájára, mely most van folyamatban. Minden oktatonak, aki a proletárállam bármely iskolájában történelmet tanít, buzgó és becsületos önképzéssel kell átértékelnie történettudását és

⁷⁵ *A Forradalmi* 1919/III. 104-105. és 107.

⁷⁶ *Imre S.* 1920. II. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁷⁷ 1919. július 11-én „Szöllösi csoportvezető” aláírásával készült el a 104064/1919. KN VI/2. számú rendelet arról, hogy felfüggesztik az I. évesek felvételét az 1919/1920. tanévre, és, hogy „a tanító- és tanítónőképző intézetek főiskolai átszervezésének munkálataival kapcsolatosan”, helyettük az elhelyezkedéshez kötelezően elvégzendő V. évfolyamot szerveznek a IV. évfolyamot végzetek számára. Az érintett növendékek „az évfolyam tartama alatt államsegélyben részesülnek és szolgálati idejükbe az évfolyamon eltöltött idő be fog számítani”. MNL GYMSM SL) VIII. 62. 149/1919. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁷⁸ *Imre S.* 1920. II.

szemléletét, hogy kellően szolgálni tudja a proletárállam művelődési törekvéseit”⁷⁹ – írták, s ezzel az aktív és leendő pedagógusok felé fogalmaztak meg követelményeket. Forduljunk hát mi is szakmai szervezeteik felé!

Az országos tanári szakmai szervezetek, érdekképviseltek átalakulása, törekvéseik

Az 1919 január végétől a VKM-ben megfigyelhető változások nyomán, Somoogyi Béla politikai államtitkári kinevezésével *a szociáldemokrata tanítói szakszervezet minisztériumon belüli befolyásának növekedése látványossá vált. Ez szinte elkerülhetetlenné tette, hogy az érettségire épülő főiskolai jellegű, kizárólag állami tanítóképzés tanítói követelésének érvényesítése az oktatáspolitikai egyik kitüntetett céljává legyen.* Az is egyre érezhetőbbé vált, hogy az új közoktatási kormányzat generális reformtervei kialakításában nem az addigi iskolafajonként szétterjedezett pedagógusszervezetekkel, hanem a Városi Alkalmazottak Országos Szövetsége reformbizottságával, a gyermektanulmányozók reprezentánsaival, s mindenekelőtt a „nevelőmunkások” egészét átfogni hivatott szocialista pedagógus szakszervezettel kíván együttműködni. Ez nem kerülhette el a tanítóképzők tanárai figyelmét sem.

Ahogy korábban jeleztük,⁸⁰ 1918 végén – a hasonló szakmai szervezetek útját követve –, bifurkálódott a tanítóképző intézeti tanárok érdekképviselője is. A Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesülete „a tanítóképzés pedagógiai és didaktikai kérdéseit” fejtegette, s a Közalkalmazottak Országos Bizottságához kötődő Bizalmi Tanács „a tanítóképző intézetek tantestületeinek személyi és anyagi kérdéseivel” foglalkozott.⁸¹ Mindkét szervezet elnöke Nagy László volt.⁸² Ő is aláírta a Bizalmi Tanács tanítóképzőkhöz írt, sürgős állásfoglalásukat kérő 1919. február 16-i levelét.⁸³ „Bizalmi Tanácsunk érdekeink védelme céljából annak idején belépett a Közalkalmazottak Országos Bizottságába. Csatlakozásunk a Közalkalmazottak Szövetsége elnökségének azon kijelentése alapján történt, hogy belépésünk pártpolitikai megkötöttséget nem jelent. Amikor vidéki kartársainkat új szervezetünkbe való tömörülésre hívtuk fel, ily irányú tájékoztatást nyújtottunk, s tényleg Bizalmi Tanácsunk politikai pártállásra való tekintet nélkül egyesítette magában az összes állami tanítóképzők közalkalmazottait. A közelmúltban *a Közalkalmazottak Országos Szövetsége kimondta az országos szociáldemokrata párthoz való csatlakozását. A Bizalmi Tanácsunkban képviselt tanítóképzői közalkalmazottakat pedig, mint tagokat a Tanítók Szakszervezetébe tette át...* [amely] a szociáldemokrata párt szerve-

⁷⁹ A KN 91609/1919. sz. rendeletéből. (Petrák K. – Milei Gy., 1959. 61-62.) Lásd ehhez: Vörös B., 2004/6.

⁸⁰ Donáth P., 2018/3-4. 20-21.

⁸¹ Nagy László 1919. január 3-i megfogalmazása. (MT, 34. évf., 30.) Valójában ezek funkciója nem különbözött el ilyen tisztán. Tevékenységükről lásd: MT, 33. évf. 292-318.

⁸² Nagy László (1857-1931) akkori szerepéről lásd: Donáth P., 2007. 14-27.

⁸³ A levelet Nagy László elnök, Gerencsér István és Répay Dániel, a Bizalmi Tanács képviselői írták alá.

zete. Így a Bizalmi Tanácsunkban képviselt magyar tanítóképzői tanárság, amennyiben a Tanítók Szakszervezetéhez való áttevést elfogadja, a Bizalmi Tanács, mint ilyen, a Tanítók Szakszervezetének szakosztályává, *s a szociáldemokrata pártnak természetesen egyénenként tagjává válik. ...[H]atároznunk kell arról, hogy vajon a Tanítók Szakszervezetébe való átalakulásunkat elismerjük-e és ez átalakulás pártpolitikai kötelezettségeit magunkévá tesszük-e? Avagy tömörülésünk eredeti alapján maradván, Bizalmi Tanácsunkat, mint egységesítő szervünket pártpolitikai jelleg nélkül tartjuk meg továbbra is? ... A döntés joga a Bizalmi Tanácsban képviselt összes képzők tanártestületeit illeti. ... Amidőn kartársainkat felszólítjuk a döntésre, szíves figyelmükbe ajánljuk azon nézetünket, hogy a Bizalmi Tanács elszigetelten működve nem fejthet ki oly erőt, amely a magyar tanítóképzés jövőjének kialakításában irányt szabó lehetne, valamint, hogy a társadalmat kívánságaink kielégítésére készítse. Csatlakoznunk kell valamilyen erősen szervezett testülethez. Mi, mint vezetők, nem foglalunk állást szervezetek, vagy politikai pártok mellett, így a szociáldemokrata párt mellett sem kívánunk társainkra erőszakkal hatni”* – írták, kérve a tantestületek tagjait, hogy a szociáldemokrata párt fő elveinek ismeretében döntsenek, s álláspontjukat legkésőbb március 7-ig közöljék a vezetőséggel, hogy a közgyűlést március 15-e körül megtarthassák.⁸⁴

A kilátásba helyezett közgyűlés összehívására azonban már nem került sor. Hat nap múlva, 1919. február 22-én ugyanis megalakult a *Magyarországi Tanítók Szakszervezetének Tanítóképzők Szakosztálya*,⁸⁵ melynek Végrehajtó Bizottsága márciusban – még a tanácsköztársaság kikiáltása előtt –, körlevéllel fordult a tanári testületekhez, melyben leszögezték: „a Bizalmi Tanács felhívása a haladó események folytán tárgytalanná vált, mert a Közalkalmazottak Szövetsége, a Szövetségbe belépett tanárokat, tanítókat, óvónőket áttette a Magyarországi Tanítók Szakszervezetébe. Aki tehát azzal lépett be a Közalkalmazottakhoz, hogy politikai pártállását fönntarthatja, most vessen számot az új helyzettel, mert a M. T. Szakszervezete *szociáldemokrata* szervezkedés, s így tagjai a szociáldemokrata pártszervezetbe is belépnek.⁸⁶ ... Tájékoztatásul megjegyezzük, hogy a M. T. Szakszervezetébe a szakfelügyelőség teljes számmal, a budapesti intézetek tanárai stb. csekély kivétellel mind beléptek. Ez elhatározásukban az a meggyőződés vezetett [Sic!], hogy a *szociáldemokrata párt kultúrprogramjában látjuk a tanítóképzés fejlődésének legszi-*

⁸⁴ MNL OL K 502-1925-17-30254. (Kiemelések tőlem – D. P.)

⁸⁵ Az „Új Korszak” tudósítása szerint: „A szocialista világnézet jelentős területen, a tanítóképző tanárság táborában is megkezdte hódítását. E táborból már annyian sorakoztak zászlónk alá, hogy külön *Tanítóképző-intézeti Szakosztály* megalakítása vált szükségessé. ... [A] szakosztály 35 taggal a következőképpen alakult meg”. (*A tanítóképző* 1919/5. 4.)

⁸⁶ Az 1919. február 22-i alakuló gyűlésen a szakszervezet végrehajtó bizottságát képviselő *Szöllősi Jenő* (a tanácsköztársaság alatt a KN egyik csoportvezetője) markánsabban fogalmazott: „ne kényszer, hanem, *meggyőződés hozza a tanítóképző tanárságot a szakszervezetbe, amelyben csak azoknak lehet helyük és működési terük, akik a szocialista elvekre helyezkedve és a pártfegyelemhez alkalmazkodva akarnak munkálkodni*”. (*A tanítóképző* 1919/5. 4. Kiemelés tőlem – D. P.)

*lárdbb biztosítékát,*⁸⁷ demokrácia és népnevelés haladása együttes és kongruens. A tanítóképzés pedig megbonthatatlanul szerves kapcsolatban van a népkultúrával, melynek fejlesztése nélküle el sem képzelhető. Az oktatás és nevelés munkájának és munkásainak értékelése egyenesen e párt világszemléletéhez tartozik. [Sic!] *Ez a világszemlélet a maga egészében pedig ma egy a jövővel s nekünk a jövő számára kell építenünk! Ezután tehát ez a szakosztályunk lesz hivatott az összes tanítóképző intézeteket érintő anyagi, pedagógiai, reform stb. ügyekben állást foglalni. ...* Fentiekből kifolyólag a közalkalmazotti szervezkedésre helyezkedett Bizalmi Tanácsunk további létjogosultsága megszűnik,⁸⁸ Szakszervezetünk azonban továbbra is kapcsolatban marad a Közalkalmazottak Szövetségével s a két testület minden közalkalmazotti érdekek képviselői útján, egyöntetűen jár el. Mindezek alapján arra kérjük azokat a tisztelt kartársakat, akik a Szakszervezetbe való áttétel ellen nem emelnek kifogást, szíveskedjenek az ide mellékelt *Belépési Nyilatkozatot* kitölteni. Mint elvtársak alakítsák meg intézetenként a helyi csoportot, illetőleg az ott netalán már meglévő helyi csoportban (szakszervezetben) a tanítóképző szakosztályt, s válasszanak intézetenként egy bizalmit, aki az ottani helyi csoporttal és a végrehajtó bizottsággal az összeköttetést fenn fogja tartani” – olvashatjuk a terjedelmes körlevélben, melyből a szakszervezeti csoportot alakító tanítóképzős tanárok akkori helyzetmegítéléséről, motívumairól is képet kaphatunk.

A levél ugyanis így folytatódott: „Tisztelt Kartársak! Nemcsak Magyarországon, hanem *az egész világon megbukott, vagy megbukóban van az a rendszer, mely állnemzeti jelszavakkal egymás ellen uszította a világ népeit, s milliók vesztét, népek katasztrófáját, a kultúra pusztulását okozta. E rendszer hazafias mázzal vont a be uralkodók, uralkodó rétegek, imperialista és kapitalista klikkek önző érdekeit, el kellett hát buknia ámitásai, valamint telhetetlensége és vaksága következtében. Uralma helyébe új világnak kell támadnia, mely a népek szolidaritásának, összhangzó együttműködésének, nemzetközi testvériesülésének elvén épül fel.* Csak ily egyetemes közösségben található meg minden ország a maga hivatását, mely nem lehet más, mint népének oly anyagi jólétet, s ezzel együtt olyan szellemi műveltséget biztosítani, hogy természetadta tehetségeit, kultúráját eddig nem ismert mértékben kifejtthesse, s ezzel az emberiség kincsestárát gazdagíthassa. Az egyetemes nagy népműveltségről van szó, mely minden eddig elnyomott népet magas emberi színvonalra emel, s tehetségeit úgy hozza felszínre, hogy ne a többinek kárára, vagy elnyomására szolgáljon, hanem valamennyinek javára, *új világtörténelmi korszakot indítson meg, s ebben a magyar népnek is méltó szerepet juttasson. Elsőrendű*

⁸⁷ Vö.: *A tanítóképző-szakosztály* 1919/8-9. 8.

⁸⁸ 1919. április 12-én, az ott e célból összegyűlt 16 tag – Mohar József alelnök javaslatára – kimondta a TITOE feloszlását, ezzel megelőzve annak adminisztratív megszüntetését, mivel április 15-én a KN 77011/1919. sz. rendeletével feloszlatták az akkor még létező középiskolai tanáregyesületeket. Az „Új Korszak” 1919. június 6-i számának tudósítása szerint a szervezet vagyona is a szakszervezet szakosztályához került. (*A tanítóképzés* 1919. 70-71.; *Hivatalos Közlöny*, XXVII. évf. 20. sz. 176.; *Népkultúra*, I. évf. 2. sz. 3.; *A tanítóképző-szakosztály* 1919/12. 4.)

hivatás vár e téren a tanítóságra, melynek ezentúl aránytalanul magasabb szerepe lesz, mint volt a múltban, s hivatásának megfelelő helyzetbe is jut.

Mi képzőintézeti tanárok *nem maradhatunk el a kortól, hisz ránk hárul a nagy kötelesség, hogy megváltozott hivatását megérteni és gyakorolni tudó tanítónemzedéket neveljünk.* E kötelesség tudatában alakítottuk meg a Magyarországi Tanítók Szakszervezetén belül a Képzőintézeti Szakosztályt. Tehát nem oly elkülönült egyesületet, mint eddig volt, hanem olyat, mely egy szervezetben munkálkodik valamennyi iskolanem tanítójával egy közös cél érdekében, hogy az összesség keretében, az összesség súlyával adhasson erőt a maga törekvéseinek is. Hogy mit jelent ez az együttes erő, nem kell bővebben fejtegetnünk. Elég jelezni, hogy *minden jogos, és minden a népműveltséget szolgáló törekvésünk ezentúl nem lesz izolált, jámbor óhajítás, hanem az egész tanítóságnak, s még szélesebb körben az egész szocialista munkásságnak, az egész magyar népállamnak követelése.*

Mindezek alapján felszólítjuk tisztelt kartársainkat, lépjenek be minél számszabban szakszervezetünkbe. ... [C]sak az lépjen közénk, aki a fentebb vázolt társadalmi világfelfogás alapján áll, s velünk együtt akar küzdeni a magyar nép, s az egyetemes emberiség közjáváért. ... Rendkívüli munka áll előttünk. *Újjá kell alakítanunk a képzőintézeti ügyet, a magyar szociális népállam egyik legfontosabb intézményét, a népkultúra tűzhelyét.* Szét kell törnünk bilincseinket, amelyeket a régi osztrák-magyar imperializmus és kapitalizmus szolgálatában állott osztályállam hatalmaskodó bürokráciája szabott ránk, megsemmisíteni akarván egyéni és lelkiismereti szabadságunkat, a hatalom végrehajtó közegeivé alázván a tanítás művészetének hivatott mestereit. *Intézményeket kell létesítenünk, melyek biztosítják a pedagógia vívmányait, a tudomány fejlődését, a tehetségek alkotásait, a tantestületek s egyesek jogait, anyagi jólétét, szellemi haladását, mindezt pedig egy célért: a népért.*⁸⁹

E felhívás számunkra egyetlen elérhető példánya 1919. március 22-én érkezett a szarvasi evangélikus tanítóképzőbe, következésképp, a tanácsköztársaság kikiáltása előtt íródott. A költő Palágyi Lajos kézjegyét magán viselő írás mai olvasóját okkal-joggal meglepi a szebbnél szebb célok megvalósítását elérhetőnek mutató szöveg naivitása, s – vélelmezhető jó szándéka mellett – a „szövegkörnyezet” *jelentő korabeli magyar állapotoktól való elvonatkoztatása, „elemelkedése”.* A címzettek jórészéhez az idegen megszállás miatt el sem juthatott a népek egyetemes barátságáról elmélkedő írás. Az osztrák-magyar monarchia autokratizmusával szemben a demokratikus állam és oktatásirányítás vízióját a szociáldemokrata szakszervezet és párt nevében kilátásba helyező levél a kommunista párttal közösen meghirdetett „proletárdiktatúra”, a statárium, a címek-rangok eltörlése, s a kilátásban helyezett „forradalmi törvényszékek”, a várható államosítás árnyékában került a szar-

⁸⁹ MNL BéML VIII. 59. az 1919. március 31-i tanári értekezlet jegyzőkönyvéhez csatolva. (Kiemelések tőlem – D. P.)

vasi evangélikus tanítónőképző pedagógusai kezébe. Tagadhatatlan, hogy e levél – az őszirózsás forradalom idején kötelező múltbírálat mellett – nem tartalmazott osztályharcos, kirekesztő, „nemzetietlen”,⁹⁰ direkt módon vallás- vagy egyházellenes, ateista elemeket. Ellenben a tagtoborzás érdekében exponált a tanítóképzős pedagógusok körében jól csengő hívószavakat: *népek barátsága, szociális népállam, a társadalmi egyenlőtlenség csökkentése, a kultúra demokratizálása, s ebben a pedagógusok – javuló megbecsülés mellett – kiemelkedő szerepe*. Mindazonáltal *aligha csak ezek győzték meg a címzett szarvasi pedagógusokat* – köztük egy markánsan jobboldali, antiszemita tanárt is⁹¹ – arról, hogy a március 31-i tanári értekezletükön valamennyien belépjenek a szociáldemokrata pártba, s a pedagógus szakszervezetbe.⁹²

A kutatás jelenlegi szintjén nem tudhatjuk, hogy a vidéki képzős tanárok mekkora hányada cselekedett még a Bizalmi Tanács felhívására önként, s mekkora hányada engedett csak az utóbbi levélben kifejezett, ill. az árubeszerzést könnyítő szakszervezeti előnyök,⁹³ ill. az általános politikai körülmények nyomásának.⁹⁴ Forrásaink alapján annyi bizonyosnak látszik, hogy sokan már igen korán, a tanácsköztársaság kikiáltása előtt bekerültek a Tanítók Szakszervezetébe, és ezáltal a szociáldemokrata pártba.⁹⁵ A szakszervezeti szakosztály illetően való megalaku-

⁹⁰ Ez korántsem volt véletlen. A tanítóképzős szakszervezeti szakosztály 1919. április 20-i ülésén, a Farkas Sándor mellett akkor a népbiztosság ügyosztályán dolgozó Keszler Károly tartott előadást a megjelent tanárok és diákok előtt „Szocializmus és nemzeti szellem” címmel. Az *Új Korszak* másnapi tudósítása szerint Marx tanításának fejtegetése után kifejtette: „Mi tanítók, ki akarjuk fejleszteni a magyar lélek értelmi és erkölcsi teljesítőképeségét, hogy odaállítsuk ezt a népet a Föld legjelesebb népei mellé, mint *kooperatív társas* az emberiség szociális munkájában. A magyarság szociális újjászületése nemzetközi érdek, s a nemzetközi vérkeringésbe bekapcsolódni, magyar érdek. ... A népek szövetségét és e szövetségnek az egyes országokra és népekre, s ez országok és népek anyagi és szellemi műveltségére kiterjedő áldását nem a kapitalizmust és melléktermékeit konzerváló wilsoni elvek, hanem a nemzetközi szocializmus fogja megvalósítani” – vélte Keszler tanár úr, aki arról is beszélt, hogy „a szocialista igazság a newtoni törvény”, amely a széthulló emberiség széthulló „tömegeit egységbe foglalja, s a világhatalomtrófiát elhárítja”. (*A tanítóképző-szakosztály 1919/7. 7.*; Vö.: *Petrák K. - Milei Gy.*, 1959. 4.) Az ebben reménykedőknek is rövidesen nyilvánvalóvá vált: nemhogy a világ, térségünk sem így működik, s távolodni kezdtek a „proletárdiktatúra” rendszerétől.

⁹¹ Lásd ehhez pl.: *Kiss S.*, 1919/11. 1922/2., 1922/4. és 1924/2.

⁹² MNL BÉML VIII. 59. az 1919. március 31-i tanári értekezlet jegyzőkönyvében.

⁹³ *Hatos P.* 2018. 78-79.

⁹⁴ Az akkori légkörre jellemző: Imre Sándor feljegyzései között található egy 1919. március 20-i írás, melyben egy, a diákok feljelentésére a helyi, szegedi szakszervezet által felfüggesztett felsőkereskedelmi igazgató ügye kapcsán kérdezik: „a helyi tanítói szakszervezetek gyakorolhatnak-e tanárok fölött fegyelmi jogot, avagy fennmarad-e a Közoktatásügyi Minisztérium fegyelmi jogköre?”. (RL C/39. 22. cs. 720/6.) A *Fáklya* 1919. április 25-i számában közölte a KN, hogy „csak a szakszervezet útján lehet elhelyezkedni”. (10. évf. 4.)

⁹⁵ Mint közismert: a Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a Kommunisták Magyarországi Pártja 1919. március 21-én Magyarországi Szocialista Párt néven egyesült, s már csak emiatt is változott a helyzet, változhatott a szakszervezeti és párttagság közötti kapcsolat. Erre utal, hogy 1919. május 29-én a vespéremi tanítók gyűlésén a megyei intéző bizottság elnöke – a „Vörös Zászló” c. lap tudósítása szerint – arról beszélt, hogy „a pártszervezet és a szakszervezet különállósága megkönnyíti a még eddig mindig idegenkedő tanítók lelkiismereti szabadságát is. Nem is kívánhatja senki sem a deresedő fejű s másképp

lásának következményeként az addig kulcsszerepet játszó Nagy László kikerült a tanítóképzős tanárok képviselőinek irányításából, s az új Végrehajtó Bizottság elnöke Palágyi Lajos lett. Keszler Károly titkári, Szalatsy Richárd jegyzői, Végh József pénztárosi, Lechnitzky/Lechnitzki Gyula, Halász Arnold, Párvy Endre, Gerencsér István VB tagi feladatot vállaltak az új szervezetben.⁹⁶

Lehetséges, hogy erre Nagy László kívánságára, összeférhetetlenség miatt került sor, hiszen őt a Minisztertanács határozatával – a VKM-be osztályvezetővé kinevezni szándékozott Farkas Sándor helyére – „tanítóképző intézeti szakfelügyelővé” nevezte ki.⁹⁷ De az sem kizárt, hogy akarata ellenére, vagy attól függetlenül került sor ilyen váratlanul a szakszervezeti szakosztály megalakulására, s az új vezetőség megválasztására, – melybe a régiek közül csak Gerencsér István⁹⁸ igazgató kapott helyet –, hiszen ragaszkodhatott a képzős tanárok többségének állásfoglalásához, s került a direkt politikai/világnézeti elköteleződést, konfrontációt.

Bárhogy is történt, tény, hogy ettől kezdve Nagy László kiszállt a tanítóképzéssel kapcsolatos ügyek intézéséből, s a gyermektanulmányozók delegáltjaként a népiszkolai reformmunkálatokra koncentrált. Egy év múlva, 1920. január 16-án, a társaság választmányi ülésén erről így számolt be: „A népbiztosság... előzetes értesítés nélkül berendelte a gyermektanulmányi ügyek előadójának. A Gyermektanulmányi Társaság s intézményeinek megvédése érdekében ezt a helyet kénytelen volt elfoglalni.”⁹⁹ Elérte ezzel, hogy: a) nem szüntették meg az Új Iskolát s meghagyták

nevelt emberektől azt, hogy egyik napról a másikra változtassák nézeteiket. De a munkát tőlük is megköveteli. Igyekeztek minden tanító a jövő társadalom [Sic!] szolgálatába állni” – kérte Jankovics Lajos, cserébe a társadalom megbecsülését kilátásban helyezve. Nem világos, hogy mire gondolt az előadó, hiszen a politikai meggyőződéstől független szakszervezeti tagságot az „Új Korszak” 1919. június 6-án közzétett szervezeti szabályzat-tervezete sem tette még lehetővé. Ellenkezőleg: előírta számukra az egyidejű Magyarországi Szocialista Párt tagságát is. Csak a tanácsköztársaság bukásának másnapján tették közzé az újabb variációt, melyből e követelmény kimaradt. (*Az egység* 1919.; *Tanítógyűlés* 1919/15. 2.; *A Magyarországi* 1919/12. 3. és 1919/15-16. 2.; *Kelen J. szerk.*, 1958. 170. Kiemelés tőlem – D. P.) Lásd erről továbbá a következő tanulmányban, valamint a párt és a szakszervezet egymáshoz való viszonyával kapcsolatos – forradalmak alatti – vitákról: *Sipos P.*, 1984. 39-48.

⁹⁶ *A tanítóképző* 1919/5. 4.

⁹⁷ Forrásaink két időpontról szólnak e kinevezés ügyében: 1919. január 30-at, ill. február 12-ét említik. (MNL OL K 502-1929-1931-612-51-68.; MNL OL K 27. 1919. február 12. 59. p.)

⁹⁸ Gerencsér/Gerencsér István (1878 vagy 1882-1925). A kolozsvári egyetemen filozófiai doktorátust szerzett. 1903-ban a kolozsvári tanítóképző tanára lett. 1914-ben a budapesti VI. kerületi állami tanítóképző igazgatójává nevezték ki. A mozgósításkor katonai szolgálatra vonult be. A harctérről 1918 szeptemberében főhadnagyi rendfokozattal, több harctéri kitüntetéssel került haza. Az 1918-1919-es TITOE vitákban honvédó és nyugati orientációt preferáló álláspontját hangoztatta. 1920-1922 között nemzetgyűlési képviselő volt az 1919-1920 fordulóján vallás- és közoktatásügyi minisztert és kormányfőt adó Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja frakciójában. Mandátuma leteltével visszatért – az akkor már VIII. kerületi – tanítóképző igazgatói posztjára. (*Vidor Gy. szerk.*, 1921. 52-53.; *T. Boros L.* 1929. 133.)

⁹⁹ A társaság legalitását védő ezen tálalásnak ellentmond, hogy az 1918 decemberi vitákon Nagy László által előterjesztett tervezetekben olvasható: „A közoktatásügyi minisztériumban a várható reformkorszakra tekintettel három reformosztály létesítendő: a) a szervezeti reformok számára, b) a szorosan vett pedagógiai reformok számára, c) a gyermekvédelmi reformok számára. *Az osztályok a tanügyi munkások és pedagógiai társaságok (Gyermektanulmányi Társaság és gyermekvédő intézmények) kiküldötteleivel egészítendők ki.*” (*Nagy László közoktatási* 1918. 13.; *Nagy L.*, 1934. 6. Kiemelés tőlem - D. P.)

testületét; b) a Gyermektanulmányi Múzeum személyzetét sem bántották; c) sikerült elérni, hogy semminemű kultúrintézményünket meg nem bolygatták”¹⁰⁰

Tanácskozássorozaton tárgyalták a népiskolai reformra vonatkozó elképzeléseiket. E viták légkörének, s Nagy László tartózkodó álláspontjának érzékeltetésére pillantsunk be a reformbizottság 1919. február 5-i, negyedik üléséről készült beszámolóba: „[M]egkezdtük a *népiskolai szervezet* tárgyalását. A célmeghatározás körül nagyszabású vita fejlődött ki. Hacker Boriska¹⁰¹ társadalmi és természettudományi felfogáson alapuló világnézet megalapozását kívánta a népiskolában és indítványozta a vallástan kötelező oktatásának törlését az oktatásban... Ezzel szemben Tuszka Ödön dr. főorvos elfogadta a természettudományi világnézet kialakítását, de ragaszkodott a nemzeti érzés fejlesztésének szükséges voltához. Répay Dániel [tanítóképző intézeti tanár], Szabó Sándor (gyógy pedagógus), Závossy Zoltán fővárosi tanító hangoztatták a nemzeti érzések, mint természetes faji érzések mélyen gyökerező voltát, a nemzetben együtt élők közötti szolidaritás nagy fontosságát. Répay Dániel külön is hangoztatta az idealizmus nagy jelentőségét a természettudományi felfogás nyers materializmusával szemben... Glücklick Vilma kiemelte, hogy Hacker Boriska nézetét nem szabad oly mereven fogni fel, mint némelyek tették. Minden jóra való ember szereti hazáját Magyarországon, s a hazaszeretetre nevelni is kell az embereket. Senki sem akarja kiküszöbölni az iskolából a magyar nemzet történelmét s Magyarország földrajzát, a magyar irodalmat és művészetet. Hisz ezek mind becses értékek közművelődési szempontból. De el kell távolítani a nemzeti érzésből mindazt, ami eddig általa szembeállította egymással a hazában együtt élőket, s a nemzeteket egymással harcra tüzelte. Ezután többen felszólaltak még a vallástan kötelező tanítása ellen. Ez utóbbira nézve elnök [Nagy László] azt jegyezte meg, hogy a vallástan kötelező tanításáról az első reformtervezlet azt határozta, hogy mivel politikai kérdés, mellőzendő a reformmunkálatokból. Végre abban állapodtak meg, hogy *mind a nemzeti, mind a nemzetközi érzés fejlesztése felőlelendő a népiskolában*. Azonban a nemzeti érzésből kiküszöbölendő mindazon előítélet, amely azelőtt hozzá fűződött, fő a társadalmi öntudat kialakulása, a természettudományi és ideális világnézet összeegyeztetése, az együtt élő emberek közötti testvéri szeretet, összetartozandóság; fontos továbbá, hogy minden gyermek érezze magát a világtársadalom tagjának is. Kimondották még, hogy *a népiskolából kiküszöbölendők minden olyan intézmények s intézkedések, amelyek szembeállítják egymással a nemzetiségeket, társadalmi osztályokat s a felekezeteket*.”¹⁰²

Az akkoriban lényegében gyermekközpontú, polgári demokratikus, hangsúlyozottan hazafias, toleráns álláspontot képviselő Nagy László (és Domonkos László

¹⁰⁰ *Az igazgatótanács átszervezése* 1920. 241-242.

¹⁰¹ Jelentős szerepet játszott a VAOSZ és a népbizottság reformbizottságaiban is. (RL C/39. 26. cs.)

¹⁰² *A Gyermektanulmányi* 1919. február 5. 441-442. (Kiemelés részben tőlem – D. P.)

lóné) képviselték a népiskolai reform ügyét a VAOSZ reformbizottságában.¹⁰³ Így egyrészt széles áttekintést kaptak az ott folyó munkálatokról, a készülő reformtervekről, érvényesíthették pedagógiai szempontjaikat, s bizonyos anyagi eszközökre tehettek szert. Elérték, hogy a pedagógiai folyóiratok közül egyedülként, folyóiratuk, „A Gyermekek” elkerülhette a betiltást. Másrészt radikális reformterveikkel – melyek, ahogy a KN felsőoktatási csoportvezetője, Fogarasi Béla fogalmazott –, nem voltak (nem is lehettek) „forradalmiak”,¹⁰⁴ előbb-utóbb szembe kerülhettek a „proletárdiktatúra” kirekesztő, az orosz modellt preferáló tendenciáival, reprezentánsaival. Látványos megnyilvánulása volt ennek, hogy 1919. július 8-án a KN csoportvezetője visszahívta Nagy Lászlót a VAOSZ reformbizottságából, mire ő lemondott a KN-beli előadói tisztéről, és visszahelyezését kérte a budapesti VIII. kerületi állami tanítónőképzőbe.¹⁰⁵ A Gyermektanulmányi Társaság és annak a tanácsköztársaság alatt megalakult tanítóképzős hallgatói szakosztálya¹⁰⁶ révén a tanítóképzők tanáira és diákjaira egyaránt nagy befolyással bíró „útítárs” Nagy László,¹⁰⁷ s a tanácsköztársaság útjai lényegében elváltak, bár a KN-ből való elbocsátására a diktatúra bukásáig nem került sor.¹⁰⁸ Az alábbiakban látni fogjuk: hasonló helyzetbe került egykori főnöke, közeli munkatársa, Farkas Sándor is.

Ám mielőtt az ő és a KN tanítóképző ügyosztályának történetére áttérnénk, annak jobb megértéséhez, célszerű megismernünk, milyen irányban haladtak, s meddig jutottak a VAOSZ és a KN reformmunkálatai a diktatúra bukásáig. Nagy László

¹⁰³ A VAOSZ reformbizottságának története. Kézirat. RL C/39. 26. cs.

¹⁰⁴ Fogarasi B, 1919. 55-57.

¹⁰⁵ Donáth P., 2007. 26-27.

¹⁰⁶ A politikai „klímaváltozás” következtében 1919-ben látványosan nőtt a társaságba jelentkező tanítóképzősök/jelöltek száma is, 477-re a Gyermektanulmányi Társaság ifjúsági szakosztályában. (MNL OL P 1659. 2. t. tagnyilvántartó.)

¹⁰⁷ A mai olvasó számára talán megkönnyíti a Nagy Lászlóhoz, Farkas Sándorhoz hasonló polgári demokratikus „útítársak” álláspontjának megértését, ha tudjuk, hogy kezdetben a képzős tanárok példaképe, a „nemzetnevelés” prófétája – a tanácsköztársaság kikiáltása után a minisztériumból a polgáriiskolai tanárképző főiskolába vezetőként visszahelyezett – *Imre Sándor* is reménykeltőnek tartotta a szociáldemokrácia oktatási elképzeléseit. „Szamba véve mindazt, amit a proletárdiktatúra nevében kívánnak, nyugodtan megállapíthatjuk, hogy nincs benne a pedagógus számára semmi, ami elvi ellentéte volna a pedagógiai követelményeknek, sőt talán olyasmisincs, amit el ne mondtunk volna már (éppen én is). De ennek nem az a következtetése, hogy tehát nem kell tennünk semmit, mert mindez nem új, hanem ellenkező: *kapva kapnunk kell azon, hogy új és hatalmas segítségeink jelentkeznek, s most meg kell csinálnunk, amiért eddig csak siránkoztunk!*” Majd rövidesen hozzátette: „Mindent meg kell csinálni, ami a szocialisták pedagógiai gondolkodásában nem pártpolitikai!” Márpedig praktikusán ez a későbbiekben szinte lehetetlennek bizonyult. Maga is konstatálta: „Mindig ’az emberiség egyetemes céljairól’ beszélnek, hogy azok lesznek a nevelési célok; de a következő mondatban mindig az van, hogy az új nemzedéket át akarják hatni ’a szolidaritás, a *proletártestvériség* érzésével’. Így azután elszűkül a célkitűzés... s ebből természetesen fakad, még ha nem hirdetik is, a gyűlölet a többiek iránt. Ha pedig a történelemre gondolunk, látjuk, hogy az ilyen hatásnak mi volt az ellenhatása! Így nem alakulhat ki az emberiség egysége soha!” RL C/39. XIV. k.

¹⁰⁸ Egy 1919. augusztus 8-i VKM listán az I.1. Elemi iskolai reformügyek, tanterv és utasítás ügyosztály vezetőjeként szerepelt Nagy László neve, kézzel ráírva: „egyelőre maradjon”. (RL C/39. 25. cs.) Egy másik listán viszont nem szerepelt. (MNL OL K 802 KN 1919.- 21. t. sz. n. 2. 81. d.)

1919. augusztus 13-i „*Létesített vagy tervezett intézmények, szervezetek s tervek*” című összegzéséből tudhatjuk, hogy kisdédóvokat terveztek „játékkiskola címen 4-6 éves korú gyerekek számára”. Erre épült volna az egységes népiskola a 6-14 éves gyermekeknek. Ennek első két osztálya „kezdő iskolaként” működött volna, kötelező átmenetül a játékkiskolából. A nyolcosztályos népiskolára „liceumok” és „munkásképző szakiskolák” épültek volna 5, ill. 4 évfolyammal. Az előbbi a „főiskolákon” (a mai egyetemeken) vagy a „főiskolai szakiskolákon” (a mai főiskolákon) továbbtanulni szándékozók képzését szolgálta volna. A liceumot végzetek közvetlenül, míg a „munkásképző szakiskolákat” abszolválók egy éves előkészítő tanfolyam után lettek volna felsőoktatásba felvehetők. A főiskolai szakiskolák közül a „játékkiskolai tanítóképző” (a mai óvodapedagógus képző) a liceum második osztályára épült volna, és a kisdédóvok, valamint az elemi iskola 1-2. osztályai számára képeztek volna pedagógusokat. A „tanítóképző akadémiákba” (a mai tanítóképzőkbe) való felvételhez a liceum 3. osztályának elvégzését várták el, és 3 év alatt a népiskola 3-8. osztályaiban való tanításra készítették volna fel őket. Nagy László beszámolója szerint az „átmeneti tantervek” a népiskola első négy osztálya számára „készen voltak”, és a további osztályokra vonatkozó „vázlat és előadói javaslatok együtt voltak”. Az ötosztályosnak tervezett középiskola, a „liceum” átmeneti tantervéhez „az előmunkálatok megtörténtek”.¹⁰⁹

Számunkra e beszámolóból és a VAOSZ tantárgyi reformbizottságai ránk maradt munkálataiból annak van jelentősége, hogy *az iskolarendszer generális reformjának tervezését – az általános szerkezeti séma mellett – logikusan az óvodákkal és a 8 osztályosnak elképzelt népiskola első osztályaival kezdték. Az 5 osztályú liceum tantervének csak a szaktárgyi előmunkálataig jutottak.*¹¹⁰ Következésképp érdemben el sem kezdhették az arra, vagy annak első osztályaira épülő tanítóképző akadémiai programok kimunkálását. Márpedig a KN vezetői – a tanítói szakszervezet felé tett politikai gesztusként – mindenképp gyorsan demonstrálni akarták, hogy felsőfokú tanítóképzést léptetnek a középfokú helyébe.

Farkas Sándor és a népbiztosság tanítóképzői ügyosztályának tevékenysége – avagy egy csöndes, ám hatékony ellenállás története

A TITOE és a Bizalmi Tanács által már 1918 novemberében az akkor még minisztériumi tanítóképző ügyosztály vezetésére javasolt, országosan tisztelt szakembernek, *Farkas Sándornak* e kihívással kellett szembenéznie, mikor – több hónapos huzavona után,¹¹¹ már a tanácsköztársaság kikiáltását követően –, *az immár a fel-*

¹⁰⁹ Idézi: *Donáth P.*, 2007. 36. és 39.; Lásd ehhez: *Bartos E.*, 1919. 3.

¹¹⁰ Lásd: *Pásztor J. szerk.*, 1959.

¹¹¹ Egy Kunfi Zsigmond miniszterhez írt 1919. február 9-i feljegyzésében Imre Sándor – indirekt módon – támogatta Farkas Sándor kinevezését: „A tanítóképzőintézeti tanárok tudomásom szerint közvetlenül Miniszter Úr elé terjesztették nemcsak ezt [tanítóképzős szakembert kértek az ügyosztály élére – D. P.]

sőoktatási csoport részévé vált osztály élére,¹¹² az addig e posztot betöltő Schindler Artúr helyére¹¹³ kinevezték.

A korábban tanítóként, tanítóképzős tanárként, igazgatóként, a „Magyar Tanítóképző” szerkesztőjeként, királyi tanácsosi címmel kitüntetett szakfelügyelőként tevékenykedett, világot járt, református, „sovén magyar” Farkas Sándor¹¹⁴ aligha felel meg a tanácsköztársaság vezető funkcionáriusairól kialakult sztereotípiáknak.¹¹⁵ A történész mesterség/hivatás érdekessége, szépsége, hogy a források alapos tanulmányozása révén izgalmas, a közkeletű elképzelésektől és a politikai-világnézeti szekértáborok egyszerűsítő sémáitól igencsak eltérő históriák feltárója, krónikása lehet. Különösen, ha olyan – a többoldalú forráskritika nyomán hitel-esnek ítéelhető – dokumentumokra bukkanhat, melyek fontos új részletekkel gazdagíthatják a tanácsköztársaság alatt a tanítóképzés körül történekről alkotható képünket. Ilyennek tekinthető az Imre Sándor hagyatékában fennmaradt „*A tanítóképzés ügyei a Tanácsköztársaság idején*” c., a szerző megnevezése nélküli beszámoló, melyen azonban több kézírás, és Imre Sándor ráírt megjegyzése (Farkas Sándor) tanúsítja, hogy azt a KN ügyosztálya egykori munkatársai és vezetőjük készítették. A „proletárdiktatúra” alatt történeteket, s a közvetlenül azt követő hangulatot élénk táró írást lábjegyzetbeli kiegészítésekkel, s további dokumentumrészletekkel – a lényegét nem érintő kisebb rövidítéssel – ajánljuk olvasóink figyelmébe:

„A Tanácsköztársaság kultúrpolitikája az összes iskolatípusok között a tanítóképzést tette az első helyre. A Tanácsköztársaság vallotta, hogy a népműveltség megalapozója, irányítója, vezetője a tanító. A tanítóképzés átforgalmazása ezért elsőrangú és égetően sürgős szükség. Az átreforgalmazás szempontjai a következők vol-

a kívánságot, hanem a személy nevét is, ezért ebben a tekintetben javaslatot tennem nem szükséges” – írta a helyettes államtitkár. (RL C/39. 22. cs.)

¹¹² 1919. március 31-én a KN 2239/1919. eln. sz. rendelettel szabályozta Kunfi Zsigmond a népbiztosság ügybeosztását. MNL OL K 802 KN 80. d. és egy újabb lista K 802-1919.- 21. t. sz. n. 2. (81. d.)

¹¹³ 1919. október 3-án Schindler Artúr a leváltásáról így számolt be a VKM vezetésének: „Farkas Sándor szakfelügyelő, Gönczy államtitkárral folytatott többszörös tárgyalás után, Szöllösi csoportvezetővel megjelent az ügyosztályon és távozásomat kívánva, önmagát helyezte az ügyosztály élére. – Ugyanekkor a szakfelügyelőség köréből Mészáros Jenő berendelt igazgatót és Keszler Károly Balázsfalváról menekült tanárt magával hozta titkári, majd előadói minőségben, kiknek segítségével ezentúl valamennyi tanítóképző körébe tartozó adminisztratív, pénzügyi és pedagógiai kérdéseket, osztályvezető minőségben, miniszteri, később népbiztosi kiadmányozási joggal intézett.” (MNL K 46-605. f. – II/5.b. TAGYOB) A tanácsköztársaság bukása után átmenetileg posztjára visszahelyezett, jogászai végzettségű Schindler Artúrról – a miniszter felkérésére – Bibó István a következő jellemzést adta: „miniszteri szolgálatra sem elég képzettséggel, sem elég intelligenciával nem bír, nyugdíjazandó”. (RL C/39 26. cs.)

¹¹⁴ Farkas Sándor (1869-1922) munkásságáról lásd: *Keszler K.*, 1922/1-3. 3-4.; *Mészáros J.*, 1923/4-8. 38-42. Valamelyest ő is érezte az idők szavát, hiszen 1918. december 13-án a TITOE értekezletén a „Közoktatásügyünk egységes szervezéséről” címmel tartott előadásában így fogalmazott: „Az oktatás ideálja az értékes egyén, a közoktatásügyé az értékes egyénekből alakult állam. Az iskola nemcsak a lelki és testileg összhangzatos egyén, hanem a gondolkodásban, cselekedeteiben összhangzatos nemzet, s a nemzetekből összetevődő emberiség kiművelésének alapja.” (MT XXXIV. évf. I. f. 1-2.)

¹¹⁵ Lásd ehhez pl.: *Apor P.*, 2014.

tak: a/ azonnal államosítandók az összes tanítóképzők, b/ azonnal át kell szervezni azokat főiskolákká.”¹¹⁶

E tervet a tanácsköztársaság a következő módon akarta megvalósítani:

a/ az államosításra államosító-bizottságot állított fel (E célra külön ügyosztály állott fenn.),

b/ azonnal likvidálni kell a felekezeti tanítóképzők vagyont (E célra szintén külön bizottság állott fenn.),¹¹⁷

c/ *A főiskolai átszervezés akként történt volna, hogy a tanítóképző első-, másod-, harmad- és negyedéves növendékei azonnal oszttassanak be a középiskolák ötödik, hatodik, hetedik és nyolcadik osztályaiba, s a főiskolai tanítóképzés már 1919. szeptember havában megkezdendő. A tanári személyzet állami alkalmazottai közül az alkalmasok beosztatnak a középiskolákba, kiválóbbja a főiskolákba, a felekezetiiek közül azok, akik az előírt nyilatkozatot aláírták, az államiakhoz hasonló módon alkalmaztatnak, a többiek pedig azonnal elbocsátandók.*

*A tanítóképző tanárság a tervekkel szemben eszmélni kezdett, és a vezetői azonnal szervezkedtek. E szervezkedés célja az volt, hogy megakadályoztassék a máról holnapra történő főiskolai átszervezés, mely előre megállapíthatólag tanügyi csődöt és botrányt jelentett; hogy megakadályozza a tanítóképzők szellemének megferőtözését, s végül megóvja saját élete anyagi feltételeit, mert hiszen a jelenlegi tanárok nagy része kenyér nélkül maradt volna. A tanácsköztársaság ugyanis annyira nem bízott a tanítóképző-intézeti tanárságban, hogy ennek szakszervezete ellen, a felvett jegyzőkönyvek tanulsága szerint, vizsgálatot indított, határozatait megsemmisítette és a tagokat ellenforradalmároknak minősítette.*¹¹⁸

¹¹⁶ A KN Felsőoktatási Csoportjának vezetője, Fogarasi Béla a MTSZ Főiskolai Szakosztálya előtt 1919. június 17-én tartott előadásában kifejtette: „Mindenesetre minden tanítóképzés centruma az egyetemi tanítóképző legyen. Ennek egyik szakosztálya adjon egységes, általános pedagógiai nevelést, ez adja meg az egységes tanítói kultúrát. A tanítóképző fakultásnak ezen egységes bázisához csatlakoznak azután egyes intézmények, mint a középiskolai, a szakképző, és a népiszkolai tanítóképző főiskola. Ezeknek feladata, hogy az általános pedagógiai kultúrát felhasználva megadják a részletes tantárgypedagógiai képzést, melyre az illető szakmában szükség van. Ily módon be lehet emelni az összes tagozatokat a főiskola keretébe és fenn lehet tartani azoknak speciális jellegét.” (RL C/39. 24/a. A főiskolai oktatás reformja. 6. Kiemelés tőlem – D. P.)

¹¹⁷ Lásd ezekről: a KN 13. sz. rendeletét. *Petrák K. – Milei Gy.*, 1959. 24-26.; Jelentés a KN államosítási és likvidáló osztályának munkájáról. MNL OL K 46-605.f. II/5. TAGYOB; *Fazekas Cs.*, 1997.; 200/5-6.; 2001.

¹¹⁸ A szakszervezeti szakosztály végrehajtó bizottsága 1919. áprilisi ülésén Palágyi Lajos elnök javaslatára elhatározták, hogy „a szakfelügyelet, a gyakorlóiskola, a vizsgarend, a tanterv, tanmenet, tantárgyak reformja, az ifjúsági autonómia, a bürokrácia megszüntetése” témáival kívánnak foglalkozni. Első előadójuk Farkas Sándor volt, aki a szakfelügyelet újjászervezésének kérdéseiről adott szakmai áttekintést. (*A tanítóképző-szakosztály*, 1919/8-9. 8.) A VKM-hez írt, az elbocsátása elleni 1922. február 16-i fellebbezésében Palágyi Lajos így írt a szakszervezeti szakosztály tevékenységéről: „Reformjavaslataink mindig hazafiasok voltak, az 1868. évi népoktatási törvény alapján álltak. A szovjet pedagógia urai ezért javaslatainkat rendszeresen mellőzték. Az egész képezdei tanársággal magyar szellemben dolgoztam együtt, a végsőkig védve a védhetőt. Mikor törekvéseink reménytelenségét láttam, lemondtam, s dacára a hozzám érkezett parancsoknak, nem vontam vissza lemondásomat, s nem mentem többé a szakszervezeti szakosztály gyűlésére”. (MNL OL K 502-5-210; Lásd ehhez továbbá: *A tanítóképzés* 1919. 65.)

A tanítóképző-tanárság vezető férfijai szervezkedése abban nyilvánult [meg], hogy a népbiztosság tanítóképző ügyosztályának a vezetője állandó érintkezésben állott a vezető férfikkal,¹¹⁹ s az ügyosztály csak olyan rendeleteket adott ki, amelyeket együttesen megállapítottak. Az ügyosztály vezetőjének személyére és magatartására vonatkozólag egyébként szolgáljanak felvilágosítással a következő adatok: Farkas Sándor szakfelügyelőnek a tanítóképző ügyosztály élére való kinevezését, mint ezt a tanítóképző-intézeti tanárok országos egyesületének hivatalos közlönye, a Magyar Tanítóképző 1918. novemberi száma igazolja, a tanárság már 1918. évi november havában is kérelmezte. A kinevezését a szakminiszterek: Lovászy Márton, Juhász [Nagy Sándor]¹²⁰ és Kunfi [Zsigmond] ígérték is, de a megoldást a minisztérium átszervezésének ürügyével halogatták, s a beosztást a tanácsköztársaság alatt *Kunfi* valósította meg, anélkül, hogy akkor már kérdést intézett volna Farkashoz. Közben azt is tudomására juttatták, hogy a szakfelügyelőség meg fog szűnni. Különben is Farkas már január végétől tényleg a minisztériumban volt foglalkoztatva.

Bár a tanácsköztársaság a kezdet kezdetén fényes kultúrát és benne magas rangú tanítóképzést ígért, Farkas nem volt hajlandó a beosztást vállalni, s csak a tanítóképzős vezető tanférfiak unszolására, s ezek szolidaritásával foglalta el helyét, mint ezt a tanítóképző-tanárság budapesti alkalmazottai és a vidékről idemenekült tanároknak *Imre [Sándor]* és *Huszár [Károly]* miniszterekhez¹²¹ Farkasnak a Tanácsköztársaság bukása után való alkalmazása tárgyában beadott emlékirata¹²² is bizonyítja. Farkas ugyanis annyira távol áll az úgynevezett szabadgondolkodóktól, hogy soha, sem szabadkőműves páholyoknak,¹²³ sem radikális pártnak, sem a Galilei körnek tagja nem volt, ezek szervezetét, munkáját nem ismerte. Ellenben már *1919. évi július hó első felében* esküt tett *Budaváry László kezébe*, mint *keresztényszocialista*. E párt akkor volt alakulóban, s az ide való belépés a legveszedelmesebb ellenforradalmi tény volt.¹²⁴

¹¹⁹ Itt az ügyosztály munkatársai és a szakfelügyelők mellett Gerencsér István, Quint József, s más budapesti, ill. itt menekültként tartózkodó igazgatókra (Köveskúti Jenőre, Párvy Endrére stb.) utalhatott Farkas Sándor.

¹²⁰ Juhász-Nagy Sándor a VKM-ben államtitkár volt. Lovászy Márton lemondását követően 1918. XII. 23-tól 1919. I. 23-ig ténylegesen tárcavezetőként működött, majd a Berinkey-kormányban igazságügy-miniszter lett.

¹²¹ Imre Sándor előbb a tanácsköztársaság előtt helyettes államtitkárként, majd a diktatúra bukása után az első Friedrich-kormányban 1919. VIII. 7-15-ig a minisztert helyettesítve vezette a VKM-et. A második Friedrich kormányban 1919. VIII. 15-XI. 24-ig a tárca vezetését Huszár Károly vette át, s amikor kormányfő lett, a VKM irányítását Haller Istvánnak adta át.

¹²² Lásd alább.

¹²³ A tanácsköztársaság bukása után annak előkészítésével vádolták a szabadkőműveseket is. Ezért említette Farkas Sándor, hogy ő más ismert tanítóképzős pedagógusoktól – pl. Bánóczi Józseftől, Nagy Lászlótól és Lechnitzky/Lechnitzki Gyulától – eltérően soha sem volt páholytag. (A m. kir. Belügyminisztérium által kiadott szabadkőműves névsor. MNL OL Szimbolikus Nagypáholy, P-1083. II/II. 10. 219. cs. 46. tétel)

¹²⁴ Ezen állítást más forrásunk egyelőre nem erősíti meg. Igazságát valószínűsíti, hogy Gerencsér István, aki szoros kapcsolatban állt Farkas Sándorral, bizonyíthatóan belépett akkor, s az is, hogy Budaváry László a fővárosi tanfelügyelőségre berendelt, majd a tanácsköztársaság által eltávolított tanítóként kap-

Farkas tehát, akire megelőzőleg állandóan úgy tekintett a Berinkei-minisztérium, mint a tanítóképző ügyosztály vezetőjére, mert neki mutatták be a személyi ügyeket is, azzal a tudattal foglalta el helyét, hogy beosztása nem más, mint egy régebbi akta elintézése. Az ügyosztályvezetőnek mindvégig segítőtársai voltak a vele teljesen hasonló gondolkodású *Mészáros Jenő* igazgató és *Keszler Károly* tanár mint berendelt előadók, s az ügyosztály összes régi tisztviselői.

Az ügyosztály ezután hamar orientálódott. Igaz, hogy a tanácsköztársaság élete, munkája gyors ütemben száguldott a züllés és az erkölcsstelenség felé.¹²⁵ Nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy *az összes ügyosztály között ez az egy tartotta magát az örületes forgatagban, melynek a tanácsköztársaság szerint a legnagyobb szerepet kellett volna vinnie a romboló munkában.*

A tanítóképző ügyosztály vezetőjének és a vele szolidáris tanárságnak a módszere ugyanis az volt, hogy *a reformokat húzza, halassza; avagy azokat úgy eszközölje, hogy általuk a legkisebb hiba követhessék el.* Hogy ez a valóság, a következő hiteles adatok bizonyítják: A tanítóképző ügyosztály azzal az okadatolással, hogy a tanítóképzőnek főiskolává való átszervezése csak akkor lehetséges, ha átszerveztetett maga a középiskola is, amelyre épülnie kell, el tudta halasztani a kétségtelenül tanügyi botrányt jelentő, a máról holnapra történő hirtelen reformot. E reform helyett jött az ötödik év tervezete,¹²⁶ amelyet a silányul képzett tanítónemzedék ismereteinek, erkölcsének átformálására talán ma is jobb lett volna megtartani, ... mert, amint hivatalos statisztikai adatok mutatják, az 1919/20. iskolai évben hazánkban, sajnos, új tanító generációra nem lesz szükség. *Az ügyosztály most az ötödik évfolyam munkálatait mímelvén értekezletet tartott, de ezen mindig csak tanítóképzős tanárok voltak jelen, s így alaposan eltérítette magától a figyelmet.*¹²⁷

Kiesett az érdeklődés középpontjából, s négy hónapig tartó élete alatt a következő intézkedéseket tette:

a/ Kiadott *tanügyi* rendeletei a következők voltak: 1./ a tanítóképző-intézeti növendékek felvételének a tanítóképző-tanári testületek kezébe való áttétele;¹²⁸ 2./ a *Tanmenet* kötelező erejének megszüntetése, 3./ a különbözeti vizsgák egyszerűsítése, 4./ az első évre való felvétel felfüggesztése és az ötödik év megnyitása, 5./ a vizsgálatokra vonatkozó ideiglenes eljárás. E rendeletek¹²⁹ közül az első hármat a

csolatban állhatott Farkassal, s hogy állítása szerint 15 000 embert szervezett be a keresztényszocialista pártba akkoriban. (*Vidor Gy. szerk.*, 1921. 29. Lásd ehhez: *Gergely J.*, 1977. 137-147. és 1977/2.)

¹²⁵ A diktatúra bukása utáni években a róla szóló hivatalos megnyilvánulások kötelező eleme volt a megfogalmazás.

¹²⁶ A 104064/1919. KN VI/2. számú rendeletre utalt itt Farkas Sándor. (MNL GYMSM SL VIII. 62. 149/1919.)

¹²⁷ Imre Sándor feljegyzése szerint a tanácsköztársaság bukása előtt, 1919. július 30-án széleskörű értekezlet volt a KN-ben a tanítóképzésről Farkas Sándor aktív részvételével, de ennek akkor már semmilyen következménye nem lehetett. (RL C/39. 24/a)

¹²⁸ Lásd erről a KN 76259/1919. VI. b. számú rendeletet. BAZML SL ZL VIII. 65. 16. d. 406/1919.

¹²⁹ 1919. október 3-i jelentésében Schindler Artúr arról a következőket jelentette: „Rendeletem bocsátotak ki az I. osztály megszüntetése és a szociális ismeretekben való alapos kiképzés céljából, az V. osztály

jelenlegi kormány is elfogadta, a negyediket megsemmisítette. Az ötödikből nem lett rendelet, mert a 31. K. N. számú képesítő-vizsgálatokra vonatkozó szabályzathoz az ügyosztálynak semmi köze nem volt. Az ügyosztály vezetőjének javaslata, mint ez a hivatalos fogalmazványokból megállapítható, az volt, hogy teljes egészében maradjon meg a Képesítővizsgálati Szabályzatban előírt befejező képesítő vizsgálat. Itt újból hangsúlyozandó, hogy az ügyosztály minden javaslatát a tanítóképző tanárság vezetőivel együtt alkotta, és, hogy ez alkotások száma mennyire minimális volt, legjobban mutatja a tanácsköztársaság működéséről szóló jelentés, mely a tanítóképzést, ezt a különösen munkába vett intézményt, nem is említi.¹³⁰

b/ Tanulmányi tekintetben egyik legnagyobb sikere az volt az ügyosztálynak, hogy az összes állami és felekezeti tanító- és tanítónőképző-intézetek vizsgálatához *felekezetiileg kiválasztott*, s működő tanítóképző tanárok küldettek ki.¹³¹ Erre eset a tanácsköztársaság előtt nem volt. S hogy ezek az elnökök miként működtek, bizonyítják különösen az apácák által vezetett intézetek, s az a körülmény, hogy az elnökök több helyen meglátogatták a püspököt, s egy helyen (Veszprémben) a vizsgálaton szentképeket osztottak ki. Három elnököt nem megfelelő eljárás miatt azonnal feljelentettek.

c/ Azokban az intézetekben, így a budapestiekben is, melyekről tudomást lehetett szerezni, mindenütt tanítóképző tanár tanította a szociológiát, ezekbe az intézetekbe tehát idegen elem nem furakodott be. Így nem volt egyetlen intézetben sem nemi felvilágosítás; épségben maradt a hazafias szellem és az erkölcsös nevelés.

d/ Az ügyosztályvezető kezdeményezésére a budapesti tanítóképző-intézetek ta-

tály felállítása tárgyában. A középiskolai érettségi vizsgát tett tanulók tanítóképző-intézeti különbözeti vizsgálatát rendezték kommunista (Sic!) szellemben, mely burkoltan tantervi változtatásokat jelentett, amennyiben a tanítóképző-intézeti vizsgák anyagából az úgynevezett nemzeti tárgyakat törölve, a vizsgálatok anyagát a tanácsköztársaság szellemében reformálta meg. A felvételeket az igazgatók hatáskörébe való utalása ügyében, Képesítővizsgálatok újabb szabályozása tárgyában. A további intézkedések személyi vonatkozásúak.” (MOL K 46-605. f. – II./5.b. TAGYOB 369. o.)

¹³⁰ 1919. május 26-án Kunfi Zsigmond népbiztos 3125/1919. eln. sz. rendeletében a munkások, katonák és fölművesek június első felére szervezendő kongresszusára beszámolót kért az ügyosztályoktól május 30-ig. Május 31-én készült el Keszler Károly megfogalmazásában, Farkas Sándor és egy harmadik személy aláírásával a beszámoló „a VI/2. ügyosztály (tanítóképzés) Tanácsköztársaság megalakulás óta végzett munkásságáról és a jövő teendőiről”. „I. *Végzett munkásság*: 1. Átmeneti szabályozást nyertek: a/ az osztályképesítő és befejező képesítő vizsgálatok; b/ a középiskolát végzett tanulók tanítóképző-intézeti különbözeti vizsgálatai. 2. Új rendezést nyertek és decentralizáltattak a tanító- és tanítónőképző-intézeti felvételek. 3. Hatályon kívül helyeztetett az oktatók egyéniségét korlátozó tanmenet kötelező volta. 4. Szerveztettek: munkásiskolák ifjúmunkások számára (a régi ifjúsági egyesületek helyett) a budapesti tanító- és tanítónőképző-intézetekben. 5. Megtétettek a tanítóképző modern (főiskolai) átszervezésének a jövő tanévre vonatkozó intézkedései. II. *A jövő teendői*: 1. A tanítóképző főiskola szervezetének és tantervének megalkotása (a tárgyalások már folyamatban vannak). 2. A tanítóképző főiskola tankönyveinek tervezetei. 3. A tanítóképzés országosan egységes vezetésének szervezése és szabályozása.” (MNL OL K-502-1919-VII. 5-98528; és *Jelentés*, 1919.)

¹³¹ Az 1919. május 21-i, a fővárosi tanfelügyelőséghez intézett 94495/1919. VI. 2. sz. rendelet szerint ez csak részben sikerült, hiszen a volt országos izraelita tanítóképzőbe – az addigi Alexander Bernát helyett – Gerencsér Istvánt küldték biztosul. (BFL VI. 504./B) Lásd ehhez továbbá: *Kulturális* 1919/44. 4.; *Tanügyi kiküldetések* 1919/14. 2.

narai együttes gyűlést tartottak az ifjúsággal,¹³² s így elejét vették annak a züllésnek, amely minden más iskolafajban megmértelyezte az ifjúságot.¹³³

e/ Az ügyosztályvezető, örökös veszedelmek között, tájékoztatta a vidékről felmenekült testületeket a bolsevizmus átkairól, munkájáról: ilyen testületek a stubnyafürdői, a lévai, a losonci, a csáktornyai, a szarvasi és az esztergomi.

f/ Az ügyosztályvezető hihetetlen kerülgetéssel megakadályozta, hogy a tanítóképző-intézeti tanári státuszban bárkit is elmozdítottak, vagy áthelyeztek volna. Pedig tudott dolog, hogy a tanácsköztársaság a főváros összes elemi, polgári és középiskoláiból elmozdították az összes vezetőket és mindenüvé új embereket neveztek ki. Tehát e tekintetben is *csak a tanítóképző volt kivétel*. A budapesti angolkisasszonyok és a Ranolder-féle tanítóképző-intézet igazgatói kérdését úgy oldotta meg, hogy az egyik élére odaállította *Scherer Sándor*, a másik intézet élére pedig *Wagner János* szakfelügyelőket. S így egyik iskola élére sem került azokból az elemekből, amilyenekkel megmértelyezni akarták az összes fővárosi intézetet.¹³⁴

g/ Minden más területen megszűnt az első felettes hatóság, így a tanfelügyelőség, a kereskedelmi és középiskolai főigazgatóság. Ellenben teljes egészében megmaradt a tanítóképző-intézeti szakfelügyelőség és annak összes személyzete.

h/ Az ügyosztály vezetőjének előterjesztésére a tanácsköztársaság ideje alatt összesen négy kinevezés történt. E kinevezések közül hármát az előző kormány kezdeményezett, a negyedik egy hadviselt okleveles tanítóképző-tanár kinevezése volt. E kinevezés az előző kormány által gyakorolt precedens mintájára történt. Szöllősi Jenőnének rendes tanárrá való kinevezése, ez volt ugyanis az ötödik kinevezés, férjének, Szöllősi Jenő csoportvezető meghagyásából terjesztetett elő.

i/ Az ügyosztály vezetője ezenkívül nyilvántartásba vette és elhelyezte az összes menekült tanárokat, növendékeket.¹³⁵

¹³² Az Új Korszak 1919. április 21-i beszámolója szerint „a tanítóképző szakosztály szervező bizottsága és tagértekezlete gyűlések egész sorozatán foglalkozott az ifjúság autonómiájával kapcsolatos kérdésekkel. A budapesti tanító- és tanítónőképző intézetek növendékei mind beléptek a Diákszövetségbe, mindenik intézet kiépítette bizalmi rendszerét. A tanárok és diákok együttes ülést tartottak, amelyen Albert Júlia IV. éves növendék és Palágyi Lajos tanár közösen elnököltek. A gyűlés az év végi vizsgálatok, az osztályozás, a fegyelmezés stb. kérdésekkel foglalkozott, minden kérdésben egyöntetű és közösen megnyugtató elvi álláspontra jutva. A szakosztály elhatározta, hogy az együttes üléseket rendszeresíti, s minden olyan ügyet, amely az ifjúságot érinti, azokkal együtt fogja megbeszélni.” (*A tanítóképző-szakosztály 1919/7. 7.*)

¹³³ A tanácsköztársaság bukása után minden tanító(nő)képző intézetnek a VKM 103188/1919. sz. és 164548/1919. VI. 2. sz. rendeleteire – tanári értekezleten – vizsgálnia kellett „az ifjúság züllésének okait”, „a nemi felvilágosítás hatásait”, s ezekről külön-külön jelentenie kellett a minisztériumnak. (MNL OL K 502-1919-6-210666; K 592.-1919-16-103088; GYMSM GYL VIII. 55. a. 517/1919.; BAZML SL ZL VIII. 65. 16. d. 463/1919.) E beszámolókról a következő tanulmányban lesz szó.

¹³⁴ Összevetésül a KN népoktatással foglalkozó ügyosztályáról szóló jelentésből: „A szakavatottság és hozzáértés helyébe csupán a megbízhatóság lépven, ennek következményei minden téren láthatókká lettek.” (MNL OL K 46-605.f. II/5. TAGYOB)

¹³⁵ Erre a KN 95335. sz. május 21-i rendelete kötelezte az ügyosztályt. *Petrák K. – Milei Gy.*, 1959. 333.

j/ Akkor, mikor legjobban dühöngött a vörös hadseregbe való toborzás, az ügyosztályvezető kezdsére a hadügyi népbiztosság megértő tisztviselői segítségével, 44 tanítónövendéknek tanfolyamot rendezett a budapesti I. kerületi tanítóképző-intézetben, s ezeken kívül számos növendéket vontak ki a vörös hadseregből.¹³⁶

Mindezekon kívül meg kell állapítani, hogy az ügyosztály a Berinkey-kormány idejéből *egy tanfolyamot vett át*. Ez volt a budapesti I. kerületi állami tanítóképző-intézetben tartott hadi tanfolyam. A Tanácsköztársaság ideje alatt ez a tanfolyam megismételtetett az előző hadi tanfolyam tantárgysorozatával.¹³⁷ Az ügyosztálytól teljesen távol állt minden más kurzus: így a tanítóképző-intézeti tanárok szociológiai tanfolyama, a tanítóképző agitációs és minden néven nevezendő más tanfolyam. E tanfolyam szervezetéről az ügyosztály még csak tájékoztatást sem kapott.

De nem adott ki az ügyosztály semminemű *tantervet*, sem *tantervi* utasítást. Mindezt a legnagyobb nyomattal kell megállapítani, s erről különben nemcsak a hivatalos iratok szolgálnak adatokkal, de erre vonatkozólag megkérdezhető bármely tanítóképző-intézet. Különben is annak, hogy az ügyosztály mily tanulmányi rendeleteket adott ki legpontosabb tanúja bármely állami vagy felekezeti tanítóképző-intézet.

Megemlítendő még, hogy az ügyosztály vezetője nemcsak hogy nem részesült anyagi előnyökben, hanem állásából kifolyólag kára volt. Kartársai, a szakfelügyelők, az év végi vizsgálatoknál 2000 korona mellékkeresetet élveztek, viszont Farkas Sándor mind a mai napig megmaradt a hatodik fizetési osztály után járó illetmények élvezetében.¹³⁸

Megemlítendő az is, hogy *Farkas Sándor már június hó első felében formálisan lemondott osztályvezetői állásáról*. Ekkor azonban az ügyosztály minden tagja kérve kérte, hogy ne hagyja el őket. Farkas ekkor, amint az előbbieket igazolhatják, hatheti határidőt adott magának, annak kikötésével, hogy akkor minden körülmények között távozik.

Ha mindehhez hozzátesszük, hogy a tanítóképző-ügyosztály állandó találkozóhelye volt belső és külső tisztviselőknek, hazájuk, nemzetük sorsán aggódó és dacolni kész embereknek, akkor elég jól meg lehet állapítani, hogy igenis lehetett

¹³⁶ 1919. április 28-án kérte a KN tanítóképzős ügyosztálya a Hadügyi Népbiztosságtól (HN) 44 III. osztályt végzett tanítóképzős növendék, besorozott vörös katona számára a halasztást a katonai tanfolyam idejére, melyhez a HN 119396/6-1919. sz. alatt hozzájárult. Így 88281/1919. VI. b. sz. alatt a tanfolyamot engedélyezték. Az I. kerületi állami tanítóképző április 30-i tanári értekezletén döntöttek a tanfolyam órafelosztásáról. Quint József igazgató június 2-i zárójelentése szerint a tanfolyamot valójában 40-en végeztek el, 38-an oklevelet nyertek, 2 főt a képesítő vizsga megismétlésére utasítottak. (MNL OL K 502-1919-5-86583; BFL VIII. 130. a. 22.)

¹³⁷ Neményi Imre államtitkár 1918. december 28-i, a VKM 228879/1918. V. sz. rendeletére utal itt Farkas Sándor. (GYMSM GYL VIII. 55. Válogatott iratok.) Az 1919. január 7-én indult tanfolyam tematikáját 15-én küldte meg Quint József igazgató a VKM-nek. (MNL OL K 502-1919-1892 és 206090.)

¹³⁸ A közalkalmazottak, pedagógusok tanácsköztársaság utáni „elszámoltatása” egy sok kérdésből álló kérdőívvel történt, melynek egyik pontja arra kérdezett rá, hogy vajon volt-e anyagi előnye az illetőnek a diktatúrával való együttműködésből. Vélhetően emiatt tért ki erre Farkas Sándor.

menteni, s világos lesz, hogy nem azok buktatták meg a proletárdiktatúrát, akik félreálltak, hanem akik mindenüket kockáztatva, az ár sodra elé vetették magukat. Ezek voltak azok a képviselők, akiknek helyén volt a szívük és eszük, s a vörös hadsereg ama tisztjei, akik kockára téve mindenüket, játszva becsületükkel, életükkel, lassan és biztosan aknázták alá a proletárdiktatúrának vérrel vakolt légvárát.¹³⁹

Az utóbbi bekezdés nyilvánvaló túlzása – hiszen a tanácsköztársaságot az ellenforradalmi szervezkedések csak meggyengíthették, de bukását az antant, elsősorban a románok intervenciója okozta –, érthető reakció lehetett arra, hogy a tanácsköztársaság után minden alatta történt kinevezést visszavontak, a régi tisztviselőket állásukba visszahelyezték,¹⁴⁰ a kinevezésüket vesztetteket felfüggesztették, s vizsgálatnak vetették alá, hogy az elkerülhetetlennél nem működtek-e szorosabban együtt a „bolsevizmussal”¹⁴¹ Farkas Sándor joggal méltatlannak érezhette ezt az eljárást, annál is inkább, mert kollégái, akik annak idején osztatlan örömmel fogadták kinevezését,¹⁴² kiálltak korábbi álláspontjuk mellett a VKM visszaállításakor is. 1919. augusztus 7-én a Szentkirályi utcai állami tanítónőképzőben összegyűlt 60 tanár szenvedélyes vita után érvénytelennek ítélte a TITOE felosztatását, s egy tisztújító közgyűlés összehívásának előkészítésével bízta meg Dékány Mihályt, Snázel Ferencet, Ligárt Mihályt és Répay Dánielt. Ragaszkodtak 1918 novemberi álláspontjukhoz, s ezt a VKM felé is jelezni kívánták.¹⁴³

Erről tanúskodik 1919. augusztus 16-i felterjesztésük: „A magyarországi tanítóképzői tanárság képviselőiben a budapesti tanítóképzők tanárai, a Tanítóképző

¹³⁹ A tanítóképzés a Tanácsköztársaság alatt. RL C/39. 22/a. (Kiemelések részben tőlem – D. P.)

¹⁴⁰ Lásd a VKM 103. 187/1919. V. sz. és a 103265/1919. B. III. sz. rendeleteit. (GYMSM SL VIII. 62. 4. d. 159/1919. és 160/1919.; RL C/39. 26/a.; EOL DEE TI 144. d.)

¹⁴¹ A minisztertanács 4359/1919. sz. rendelete szerint: „vizsgálat tárgyává kell tenni a közszolgálati alkalmazottak részéről a tanácsköztársaság ideje alatt tanúsított magatartást, amennyiben ez a bolsevizmus fokozott szolgálatában (pl. propagandának szóban, vagy írásban való kifejtésében) a tisztviselőtársak terrorizálásában, politikai megbízhatóság szempontjából való minősítésében, azok közvetett vagy közvetlen üldözésében, nemzetellenes nyilatkozatban, vagy viselkedésben, előnyösebb alkalmazás kijárásában, vagy erre való törekvésben, általában olyan természetű viselkedésben nyilvánult meg, mely tisztviselőtársai körében az illető tisztviselő iránt a bizalom megingására vezetett.” (C/39. 26. cs) A VKM 6183/1919. eln. sz. rendelete értelmében: „Azokkal szemben, akik már f. év. március 21-e előtt állami... szolgálatban álltak és akár... a vallás és közoktatásügyi minisztériumban, a volt közoktatásügyi vagy vallásügyi minisztériumban, illetőleg a volt ún. közoktatásügyi népbiztosságban alkalmazottak: az igazoló- és az esetleges fegyelmi eljárást is az előbbi szolgálati alkalmaztatásuk szerint illetékes fegyelmi bizottság folytatja le, s az eljárás befejeztével az iratokat javaslatával együtt a kebelbeli igazoló bizottsághoz teszi át. Utóbbi a vizsgálat alá vont egyének a központi szolgálatban tanúsított magatartását illetőleg az eljárást a maga részéről is lefolytatja, saját javaslatát is megteszi és az iratokat a fegyelmi ítélet hozatala végett az erre illetékes hatóság elé terjeszti.” (MOL K 802. 12 t. 1920-17-3830; BFL IV. 1428. 48. d. 6042-1919.)

¹⁴² Lásd pl.: BFL VIII. 131. 37-39. k. az 1919. április 24-i tanári értekezlet jegyzőkönyvében.

¹⁴³ MT 34. évf. 2. f. 71-72. Abban is megegyeztek, hogy „azon tanítókkal és tanárokkal szemben... akik hazafias nemzeti kötelezettségükről megfélemlítve szöszölvőivé szegődtek a kommunizmus ügyének, s önelhatározás alapján különleges cselekvésekkel szolgálták a kommunizmus ügyét, minden egyes iskola tantestülete a legjobb belátása szerint önmaga foglaljon állást, és állásfoglalásáról tegyen jelentést az illetékes hatóságnak.” (72.)

(*Iskolai*) Tanárok Országos Egyesületének Választmánya, továbbá mindazon képzők tanártestületei, ahonnan az akkori megszállások következtében akadályozva nem voltak abban, hogy akár kiküldöttileg vagy írásban mozgalmunk mellé álljanak, 1918. november 11-én egységesen megállapodtak abban, hogy a tanítóképzés ügyeinek középponti vezetésére tanítóképzői szakember bevitelét szorgalmazzák. E megállapodás évek óta hangoztatott óhajnak kifejezése volt, amelyet a tanítóképzés utolsó korszakában szerzett tapasztalatok¹⁴⁴ és a magyar tanítóképzés jövődjének féltő szeretete hozott életre.

Célunk megvalósításáért kívánságunkat szóval és írásban is eljuttattuk a kormány akkori miniszteréhez és államtitkáraihoz, akik kivétel nélkül elfogadták kérelmünk jogosságát és annak teljesítését a minisztériumi átszervezés folyamán megígérték. A teljesítés a kommunisták kormányra jutásakor következett be. Ez a körülmény a tanítóképzői tanárság részéről ajánlott személynél, Farkas Sándor szakfelügyelőnél ellenzésre talált. A tanítóképzői tanárságnak – a helyzet legobjektívebb mérlegelése után – állásfoglalása azonos maradt; az egységes akarat előtt a tanítóképzés ügyének érdekében Farkas Sándornak engedelmeskednie kellett. Tiszta személyes áldozat volt részéről, hogy a tanítóképzői tanárság akaratának engedve, intézményeink védelme céljából az említett kormányzattal a tanítóképzők középponti ügyeinek vitelét elfogadta. *Áldozatként hozott munkájának eredménye: az általános rombolás közepette a tanítóképzés múltjából minden lényeges megmentett, hogy éppen ezen iskolafajtánál a személyek és intézmények, úgy az állami, valamint a felekezeti tanítóképzőknél megvédelmeztettek.*¹⁴⁵

A tanítóképzés ügyének óvó szeretetében a tanítóképzői tanárság következetes marad. Épp ezért, mély tisztelettel kéri Nagyméltóságodat: 1. méltóztassék a tanítóképzés ügyének középponti vezetését tanítóképzői szakemberre bízni; 2. méltóztassék kívánságunkat ajánlott személyünkben elfogadni, mégpedig Farkas Sándor szakfelügyelőben, aki tanári múltjánál, pedagógiai és tudományos működésével, adminisztratív és kodifikáló munkásságánál fogva legtöbb biztosítékot nyújtja arra, hogy a tanítóképzés ügyének vezetése, korszerű reformok megvalósítása a legilletékesebb szakember kezére kerül.¹⁴⁶

Egyik kérésük sem teljesült. Farkas Sándor, Mészáros Jenő és Keszler Károly visszakerültek a szakfelügyelői hivatalba, s ha átmenetileg is, Schindler Artúr újra osztályvezető lett,¹⁴⁷ majd a VKM következő újjászervezésénél Szűcs Istvánt¹⁴⁸

¹⁴⁴ Imre Sándor ráírta: XIV-8. Most ezt mondják. Neményi idejében nem győztek hízelegni. (RL C/39 25. cs.)

¹⁴⁵ 1920. március 25-én, a budapesti VIII. kerületi állami tanítónőképző tanár értekezletén Farkas Sándor erről így fogalmazott: „a tanítóképzés az egyetlen területe a magyar közoktatásügynek, ahol a vörös veszedelem semmit sem rombolhatott”. (BFL VIII. 131. 39-39. k.)

¹⁴⁶ RL C/39 25. cs. (Kiemelés tőlem – D. P.)

¹⁴⁷ MNL OL K 46.-605. f.-II/5. b. TAGYOB 369.

¹⁴⁸ Talán azért, amiért Bibó István őt az általános pedagógiai ügyosztály vezetésére alkalmatlannak találta. (RL C/39 26. cs.)

bízták meg a VIII. b. ügyosztály vezetésével, s 10 munkatársa közül csak – a hierarchia alján – Sztankó Béla, Quint József és Fekete József voltak tanítóképzős szakemberek. E tekintetben lényegében visszaállt a forradalmak előtti helyzet.¹⁴⁹ Ahogy a tanácsköztársaság rendelkezéseinek általános visszavonásával is.

Farkas Sándorék megfontolt taktikája következtében az első osztályok felfüggesztésére vonatkozó rendeletet csak 1919. július 11-én adták ki.¹⁵⁰ Már korábban, június 30-án, 8 napos határidőn belül minden tanítóképzőtől bekérték az 1919/1920. évi tantárgyfelosztást.¹⁵¹ Így az – a hittanórákat leszámítva¹⁵² –, rendelkezésére állt az igazgatóknak, amikor augusztus 12-én Imre Sándor államtitkár (Quint József megfogalmazásában¹⁵³) visszavonta az első osztályok felfüggesztését, s a felvételik gyors lebonyolítását a tantestületekre bízta. Lényegében nem kellett mást tenniük, mint elővenni az ezzel kapcsolatos korábbi döntéseiket, s értesíteni az érintett növendékeket, majd a segélyezési listákat felterjeszteni a minisztériumba.

A KN. 28. és 31. sz. rendeleteit visszavonták, az azok alapján kiadott bizonyítványokat, okleveleket megsemmisítették. A felsőbb évesek beiratkozásához szabályos bizonyítványokat követeltek, így a tantestületeknek osztályozó értekezleten kellett megállapítaniuk az előző évi érdemjegyeket. Az az intézetek többségében – az akkori tiltás ellenére –, ez még a tanácsköztársaság alatt megtörtént, úgy, hogy csak ki kellett állítaniuk az új bizonyítványokat. Ha egy időközben távozott tanár vagy a diák miatt erre nem volt lehetőség, gyors pótvizsgával pótolták az elmaradt érdemjegyet.¹⁵⁴ Az 1918/1919. tanévet rendes tanulókként végzett IV. évesek esetén csak írásbeli zárthelyi dolgozatot kértek pótlólag, a III. és IV. osztályból rövidített katonai tanfolyam nyomán vizsgázottak, képesítettek esetében, ill. a vörös hadseregbe vonultak vizsga nélküli bizonyítványaival/okleveleivel rendelkezők számára általában póttanfolyamot követő vizsgákat, bizonyos esetekben csak a teljes képesítő vizsga letételét kívánták az új oklevelek megszerzéséhez.¹⁵⁵ A szénhiány miatt – hogy legalább hat hónapig tarthasson a rendes tanítás az 1919/1920. tanévben –, a tanévkezdést szeptember 1-jére rendelték el.¹⁵⁶

¹⁴⁹ MT 35. évf. 3-4. f. 64.

¹⁵⁰ A 164064/1919. VI. 2. sz. KN és a 1645-695/1919. sz. VKM rendeleteket lásd: MNL GYMSM SL VI-II. 62. 149/1919. és 161/1919.

¹⁵¹ MNL OL K 502-1919-5-155740.

¹⁵² A tanácsköztársaság bukása után azt nagy hangsúllyal visszaállították. (A VKM 5008/1919. eln. sz. rendeletét lásd: Hivatalos Közlöny, XXVII. évf. 35. sz. 312-313.)

¹⁵³ Ebben olvashatjuk: „Minthogy a főiskolai átszervezés most nem eszközölhető, a régi rend helyreállítandó”. (MNL OL K 502-1919-5-164595.)

¹⁵⁴ A VKM 178831/1919. B. XIII. sz. rendelete MNL OL K 502-1919-5-157261.; A VKM 157261/1919. XIII. b. sz. rendelete: MNL BAZML SL ZL VIII. 65. 460/1919.

¹⁵⁵ A VKM 164542/1919, VI. 2. sz., 208732/1919. B. XII. sz. rendeleteit lásd: MNL GYMSM GYL VIII. 55. a. Válogatott iratok 8/1919, 10/1919. és 482/1919. Az ilyen vizsgákra, vagy tanfolyamokra bocsátásról a tanári testületek döntöttek, annak fényében, hogy – a VKMben is foglalkoztatott Quint József igazgató megfogalmazása szerint – vajon „arra a helyes útra tértek-e, amelyeken a magyar tanítónak haladnia kell”. (BFL VIII. 130. a. az 1919. szeptember 5-i jegyzőkönyvben.)

¹⁵⁶ A VKM 103690/1919. B. XI. sz. és a 190085/1919. B. XIII. sz. rendeleteit lásd: MNL GYMSM GYL

Abban, hogy a képzők többségében ez zökkenő nélkül megtörténhetett, komoly érdeme volt Farkas Sándornak és munkatársainak. Így látták ezt a tanítóképző intézeti tanárok is. Mikor az ügyosztályvezetői poszton való megmaradása lehetetlenné vált, s 1920 februárjáig húzódott még a főigazgatói kinevezése is,¹⁵⁷ a Magyar Tanítóképzőben nyilvánosan is kiálltak a KN ügyosztályvezető teljesítménye mellett. Szerkesztőségi cikkben hangsúlyozták: „Ügyeink vezetésére a központban saját körünk felfogásából táplálkozó saját szakemberünk volt, akinek vezetése mellett a tanárság az első vonalban szállva szembe a veszéllyel, személyileg túrva a fenyegető támadásokat, erkölcsi és nemzeti veszedelem nélkül esett túl a tanítóképzés ügye a fájdalmas korszakon”.¹⁵⁸

Megbecsülésüket, bizalmukat a TITOE 1920. november 7-i közgyűlésén is ki nyilvánították: titkos szavazással, nagy többséggel Farkas Sándort a szervezet elnökévé választották.¹⁵⁹ A Magyar Tanítóképző tudósítása szerint „*Farkas Sándor*, mély meggyőződéssel fogadván az egyesület bizalmát, elfoglalja az elnöki széket... Majd tájékoztatja a közgyűlést a tanítóképzés kérdésében kialakult felfogásáról. A történet szellemének meggyőző erejével kimutatja, hogy olyan tanítókra van szükségünk, akik a nép vezetői, tanácsadói, apostolai tudnak lenni. Csak így nevelhetjük népünket a kultúrversenyre, amelyet ezután meg kell vívni. Ezért vállalja a közgyűlés által elfogadott [a 6 éves középfokú képzés kialakítására vonatkozó¹⁶⁰] tervet, melynek kereteibe ezután kell majd a tartalmat belevinni. A tanítási anyag kiszemelésénél és elrendezésénél a tanítói hivatásra való kiképzés legyen a vezető gondolat, mert a ránevelésre¹⁶¹ van leginkább szükségünk” – hangsúlyozta, majd a közgyűlésen a demokratikus iskolareform, a 8 osztályos népiskola, és az akadémiai képzés perspektívájának fontosságát határozati javaslatban szorgalmazó, majd azt – a léghört érzékelve – visszavonni kénytelen Nagy Lászlótól, s a felsőfokú képzé-

VIII. 55. a. 56/1919. és MNL BAZML SL ZL VIII. 65. 832-1919.

¹⁵⁷ 1919. január 1-től, visszamenőleg. MT 37. évf. 1-3. f. 5.

¹⁵⁸ *A tanítóképzés* 1919. 67.; Lényegében elfogadta Farkas Sándor beszámolójának megállapításait Imre Sándor államtitkár is. *Imre S.*, 1921. 649-652.

¹⁵⁹ *Keszler K.*, 1922/1-3. 6.

¹⁶⁰ A VKM 86377/1920, VIII, b. sz. rendelettel kezdeményezték a tanítóképzés új „szervezeti és tanulmányi rendjét”. *Hivatalos Közlöny*, 28. évf. 36. sz. 287-292.

¹⁶¹ A középfokú tanítóképzés megtartása mellett kitarók évtizedeken keresztül azzal érveltek az egzisztenciájukat fenyegető akadémiai/főiskolai képzés bevezetése ellen, s a középfokú tanítóképzés megőrzése mellett, hogy az nagyobb lehetőséget ad a tanítói hivatásra való „ránevelésre”. Farkas Sándor ezzel feljűk tett gesztust.

sért évtizedeken át küzdő Köveskúti Jenőtől eltérően¹⁶² kijelentette: „átmenetileg meg van elégedve a mostani reformmal.”¹⁶³

* * *

Írásunkkal emléket állítunk Farkas Sándor és kollégái tevékenységének, ám a történeti perspektíva és felelősség okán három megjegyzést kell tennünk.

1. Egész taktikájuk a „ki időt nyer, életet nyer” elvén nyugodott, és azon – megalapozottnak bizonyult – feltevésen/reménykedésen, hogy a tanácsköztársaság rövidesen elbukik. Ha másképp alakultak volna dolgok, aligha maradhattak volna meg az állásukban. A KN felsőoktatási csoportjának része volt az osztályuk, ami nyilvánvaló jele annak, hogy annak vezetői egyetemi központú tanítóképző főiskolák rendszerében gondolkodtak. Fogarasi Béla csoportvezető 1919. június 17-i előadása szerint „az iskolai reform eldöntése előtt... a tanítóképzés végleges szabályozása nem lehetséges. Kétségtelen csak az, hogy a tanítóképzés főiskolai legyen. De, hogy minő tartalommal töltsék ki, az a jövő iskolájától függ. Amíg a meglévő keretek közt fog folyni, addig a reform iránya csak az lehet, hogy a képzés célszerűbb, praktikusabb legyen, és inkább a szakképzésre irányuljon. A képzés egységes és szerves tanulmányi vonalban történjék, úgy, mint a műegyetemi képzés. Egyelőre a képzésnek különböző irányúnak kell lennie. Amíg megvan az elemi és középiskolák, valamint a szakiskolák közötti különbség, és amíg nem alakult ki valamely új, egységes iskolatípus, aminőnek az oroszok tervezik”.¹⁶⁴ Időlegesen tehát, e korlátozott feladatra megfelelhetek „a régi szakemberek” is. Ezért nem nehezedhetett különösen nagy nyomás a tanítóképzős ügyosztályra a főiskolai reform érdekében, s így nézhették el nekik, hogy semmi olyan intézkedést nem tettek, kezdeményeztek, mellyel a KN beszámolójában büszkélkedni lehetett volna. Lehetséges, hogy úgy tekintettek rájuk, mint a polgáriiskolai ügyosztályra, ahol – egy, a 8 osztályos népiskolával megszűnő iskolatípus napi ügyeinek intézéséről lehetett csak szó –, átmeneti időre helyükön hagyták a régi tisztviselőket.¹⁶⁵ Valószínű, hogy a tanítóképzős ügyosztályon is ez volt a helyzet.

¹⁶² „1. A TITOE helyesli a reformot, mert benne a *közoktatásunk demokratikus újjászervezésére* való törekvést látja. 2. A közgyűlés fontosnak tarja, hogy a népiskolai tanítók *akadémiai képzésben* részesüljenek. 3. Sürgősségi és pénzügyi okokból az egyesület elfogadja a tervezetet. 4. A hatéves tanítóképző számára oly tanterv készítenő, hogy a közismereti tárgyak az alsó 4 osztályban taníttassanak, míg a *felső 2 osztály a szakképzésre fordítandó*. 5. Az egész közoktatás szervezését újjá kell alkotni, és a 8 osztályú népiskolára kell alapozni”- javasolta Nagy László. *Közgyűlésünk* 1920/9-10. 144. (Kiemelések tőlem – D. P.) *Köveskúti J.*, 1920., 1920/a.

¹⁶³ *Közgyűlésünk* 1920/9-10. 149-150. Rövidesen az annak kidolgozására irányuló munkálatok élére állt. (Farkas S. – Keszler K., 1921. 9-19.)

¹⁶⁴ A főiskolai oktatás reformja. RL C/39. 24/a. Az orosz munkaiskola tervére utalhatott az előadó. Lásd ehhez: *Donáth P.*, 2007. 28-47.

¹⁶⁵ MNL OL K 46.-605. f.-II/5. TAGYOB

2. Nincsen rózsza tövis nélkül. Nyilvánvaló, hogy az elhamarkodott, megalapozatlan, hübelebalázs reformok okozta pedagógiai csódnél még a mindenki által meghaladandónak ítélt 4 osztályos középfokú képzés is jobb volt. Így a tanítóképző intézeti tanárok ellenállása szakmailag megalapozott, és – a főiskolai képzésre őket alkalmatlanná tevő sajátos képzettségük okán – szociálisan indokolt volt. Többségük ugyanis – ahogy Farkas Sándor is –, polgári iskolát/a középiskola első négy osztályát, tanítóképzőt, polgári iskolai tanárképzőt és Apponyi Kollégiumot végzett, így nem rendelkezett érettségivel, márpedig anélkül senki sem doktorálhatott, habilitálhatott. A tanítóképzés főiskolai átszervezéséhez való megnyerésükhöz, felkészítésükhöz előbb ennek feltételeit kellett volna megteremteni, de erre még sokáig nem került sor. Az 1919. évben történtek mérlegelésekor sem feledhetjük, hogy e „sikeres ellenállás” nyomán a magyarországi tanítóképzés történetében de jure 20, de facto 40 évre lekerült az oktatáspolitikai napirendjéről a felsőfokú tanítóképzés bevezetésének ügye. S a baloldali politikai tábor (pl. a negyvenes évek végén kulcsszerepet játszó kommunista Mérei Ferenc¹⁶⁶), „emlékezetében” még harminc év elteltével is a felsőfokú képzésnek ellenálló, „reformellenes, konzervatív” tanítóképző tanárság emlékét hagyta, aminek nemkívánatos következményei lettek az 1948/1949-es tanévben.¹⁶⁷

3. S végül: a tanácsköztársaság ideje alatt folyamatosan változott, hogy az ország mely területeire, s mennyi ideig terjedt ki a befolyása, s még azokon belül is a helyi munkás- és katonatanácsok időnként bizonyos ügyekben meglehetősen autonóm módon viselkedtek, eltérve a központi direktíváktól, vagy azokat sajátosan értelmezve. Ezért a Farkas Sándor és kollégái által fenntartott „védőháló” az intézetek jórészt csak részben, vagy egyáltalán nem segíthette. Így volt ez a megszállt területeken, ahol részben más problémákkal birkóztak az ottani tanítóképzők. Miként is telt az 1918/1919. tanév az ország tanító(nő)képzőiben? Hogyan élték meg ezt a reményekkel, illúziókkal, csalódásokkal, kihívásokkal, megpróbáltatásokkal telt időszakot a képzős diákok és tanárok? Erről a következő tanulmányban próbálunk beszámolni.

¹⁶⁶ Mérei Ferenc 1919-ben csak 10 éves volt, így nem lehettek személyes emlékei e folyamatról. Ám Nagy László munkássága tanulmányozójaként, a tanítóképzés iránt érdeklődő szakemberként, s a forradalmakban szerepet vállalt pedagógus, Kemény Gábor közeli szakszervezeti munkatársaként kapcsolódott az akkor történetekhez, ismerte interpretációjukat a baloldali/kommunista „emlékezetben”, emlékezetpolitikában. Lásd ehhez pl. *Mérei F.*, 1936/5., 1947-48., 1948/4., 1982/5., 1982/6.; *Kemény G.*, 1932/1., 1943., 1966., 1986.

¹⁶⁷ *Donáth P.*, 2004. 37-38. és 116-118.

Rövidítések, levéltárak, felhasznált irodalom

KM – Közoktatásügyi Minisztérium
 KN – Közoktatásügyi Népbiztosság
 MT – Magyar Tanítóképző
 MTSZ – Magyarországi Tanítók Szakszervezete
 NL – Néptanítók Lapja
 TITOE – Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesülete
 VKM – Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium

BFL – Budapest Főváros Levéltára
 EOL DEE TI – Evangélikus Országos Levéltár, Dunántúli Evangélikus Egyházkerület tanügyi iratai
 MNL – Magyar Nemzeti Levéltár
 MNL OL – MNL Országos Levéltára
 MNL BAZML SL ZL – MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára Sátoraljaújhegyi Fióklevéltár, Zemplén Levéltára
 MNL BéML – MNL Békés Megyei Levéltára
 MNL BML – MNL Baranya Megyei Levéltára
 MNL GYMSM GYL – MNL Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára
 MNL GYMSM SL – MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára
 PL – Prímási Levéltár, Esztergom
 RL C/39 – Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, Imre II. Sándor iratai

A Dunántúli (1920) Ág. Hitv. Evang. Egyházkerület 1920. augusztus 25-én Sopronban tartott évi rendes Közgyűlésének jegyzőkönyve. Sopron, 1920.

A Forradalmi (1919/I. II., III. IV) Kormányzótanács és a népbiztosságok rendeletei. I. füzet, 1919. március 2., április 9., II. füzet, 1919. április 10-április 30., III. füzet, 1919. május 1-május 21., IV. füzet, 1919. május 22-június 9. Tanácsköztársasági Törvénytár. (Szerkeszti: Pongrácz Jenő.) A Magyarországi Szocialista Párt, ill. A Szocialista-kommunista Munkások Magyarországi Pártjának Kiadása, Bp., 1919.

A fővárosi (1919/1) iskolák igazolása. *Népkultúra*, 1. 1. sz. 7.

Agárdi Péter szerk. (2001): *Kunfi Zsigmond. Új Mandátum Könyvkiadó, Bp., 2001.*

A Gyermektanulmányi (1919. február 5.) Társaság reformbizottságának negyedik ülése. *A Gyermekek*, 12. (1918) 441-442.

A kalocsai érsek (1918/45) úr a következő iratot intézte a helyi Nemzeti Tanácshoz. *Kalocsai Néplap*, 42. 45. sz. 1.

A katolikus szervezetek (1918/45) csatlakozása a Nemzeti Tanácshoz. *Kalocsai Néplap*, 42. 45. sz. 4.

A Katolikus (1919/2) Tanügyi Tanács közgyűlése. *Jövők*, 1. 2. sz. 26-27.

A kultúrharc tüzfészke (1919). Szakszervezetünk nagygyűlése. Demonstrálás a nemzeti valláserkölcösök oktatás mellett. *Jövők*, 1. 2. sz. 21. és 22-23.

A magyar büntető (1909) törvények és szabályok magyarázatokkal és jegyzetekkel, a magyar kir. csendőrség, állami, városi és községi rendőrség, valamint általában az összes nyomozó hatóságos és közegek részére. (Szerk.: Vaszi György et al.) Franklin Társulat, Bp., 1909.

A Magyarországi (1919/12. 15-16.) Tanítók Szakszervezetének működési szabályzata. *Új Korszak*, 8. 12. sz. 2-3., 15-16. sz. 2-3.

A nyelv- és vallásoktatás (1914/22) a főrendi házban. A főrendi ház ülése. *Néptanítók Lapja*, 47. 22. sz. 1-8.

Apor Péter (2014): *Az elképzelt köztársaság. A Magyarországi Tanácsköztársaság utóélete 1945-1989.* MTA BK TTI, Bp., 2014.

A Tanácsok (1919) Országos Gyűlésének naplója. (1919. június 14. – 1919. június 23.) Atheneum, Bp. A tanítójelölti (1919/10) szakosztály működése. *Új Korszak*, 8. 10. sz. 8.

A tanítóképzés (1919) ügye a proletárdiktatúra idején. *Magyar Tanítóképző*, 34. 63–67.

A tanítóképzők (1920/34-36) új szervezete és új tanulmányi rendje. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. Miniszternek 86377/1920. VIII. b.sz. körrendelete. *Néptanítók Lapja*, 53. 34-36. sz. 24-28.

A tanítóképző-szakosztály (1919/5., 7. 8-9., 12.). *Új Korszak*, 8. 5. sz. 4., 7. sz. 7., 8-9. sz. 8., 12. sz. 4.

A vallásoktatás (1919) az iskolában. *Néptanítók Lapja*, 52. 5-6. sz. 11-12. p.

A VKM 15433/1918. sz. rendelete a politikai meggyőződésnek aggodalmaskodás nélkül való kifejezése tárgyában. *Hivatalos Közlöny*, XXVII. 1-2. sz. 4.

Az egység (1919) okmányai. A szociáldemokraták és kommunisták egyesülésének előzményei. Kun Béla levele a kommunizmusról és a proletáregységről. Weltner Jakab elvtárs bevezetésével. A Közoktatásügyi Népbiztosság Kiadása, Bp. 1919.

Az igazgatótanács átszervezése (1920). *A Gyermekek*, 13. 241-242.

Az Országos Katolikus (1914/24) Tanügyi Tanács ülése. A tanítóképző intézetek új (1914/29) rendtartása. *Néptanítók Lapja*, 47. 24. sz. 8.

Bartha Pál (1919/1): Állami közoktatás. *Népkultúra*, 1. 1. sz. 2-3.

Bartos Erzsébet (1919): Az új iskola. *Fáklya*, 10. 1919. április 25. 3.

Bolyki János – Ladányi Sándor (1987): A református egyház. In.: Lendvai L. Ferenc szerk. (1987): *A magyar protestantizmus, 1918–1948. Tanulmányok.* Kossuth, Bp. 1987. 25–127.

Diákok (1919/13) szervezkedése. *Pápai Hírlap*, 16. 12. sz. 3.

Diákszervezet Veszprémben (1919/3). *Vörös Zászló (Veszprém)*, 1. 3. sz. 5.

Donáth Péter (2004/2): SzakEmber a minisztériumi ügyosztályon. Rozsondai Zoltán a magyarországi tanítóképzés értékeinek megőrzéséért, megújításáért (1945–1960). In: Rozsondai Zoltán (2004): *KÖZszolgálat — pedagógushivatás. Rozsondai Zoltán a magyar tanítóképzésért és megújításáért.* (Szerk.: Donáth Péter – Rozsondai Anikó, Zoltán és Zsolt.) Trezor, Bp. 2004. 13–167.

Donáth Péter (2007): *Adalékok Nagy László pályájához 1918-1922.* Trezor Kiadó, Bp., 2007.

Donáth Péter (2008): *A magyar művelődés és a tanítóképzés történetéből 1868-1958.* Trezor Kiadó, Bp. 2008.

Donáth Péter (2012): *A Cserny-különítmény rémtettei „Mozdony-utcai laktanyájukban” 1919 júliusában. Fery Oszkár és tisztársai halálának körülményei, következményei, utóélete.* In: Donáth Péter szerk.: *Sorsfordító mozzanatok a magyarországi kisgyermekkorú nevelőképzés, a Budapesti Tanítóképző Főiskola, az ELTE TÓK és épülete történetéből.* Budapest, Trezor Kiadó, 2012. 144-254.

Donáth Péter (2018/3-4): Viták a magyarországi tanítóképzés korszerűsítéséről, felsőfokúvá tételéről, a változó politikai helyzettel összefüggésben 1916-1919. *Neveléstörténet*, 15. 2018/3-4. szám 7-41.

Egry Gábor szerk. (2018): *Kérdések és válaszok 1918-1919-ről.* Napvilág Kiadó, Bp., 2018.

e. j. (1919/11): Gondolatok az iskolai vallástanítás megszüntetése alkalmából. Tanulóknak, szülőknek. *Népakarat (Sárospatak)*, 1. 11. sz. 2.

Ellenforradalmi (1919/1) mozgalom Sárospatakon. Klerikális aknamunka. *Népakarat (Sárospatak)*, 1. 1. sz. 3-4.

Érseki (1918/45) körlevél az egyházmegyei papsághoz. *Kalocsai Néplap*, 42. 45. sz. 2.

Farkas Sándor (1909/4): A történelmi és földrajzi tanítás a szociális ismeretek szolgálatában. *Magyar Tanítóképző*, 24. 187-192.

Farkas Sándor (1909/7): Neményi Imre miniszteri tanácsos. *Magyar Tanítóképző*, 24. 361-362.

Farkas Sándor – Keszler Károly (1921): Adatok a hat évfolyamú tanítóképző tantervének munkálataihoz. *Magyar Tanítóképző*, 36. 9–19.

- Fazekas Csaba (1997): A „Vallásügyi Likvidáló Hivatal” 1919-ben. In: Pölöskei Ferenc – Stemler Gyula szerk. (1997): *Múltból a jövőbe*. Tanulmányok. ELTE BTK Újkori Magyar Történeti Tan-szék, Bp. 1997. 63–101.
- Fazekas Csaba (2000/5-6): Összefoglaló jelentés a Tanácsköztársaság „Vallásügyi Likvidáló Bizott-ságának” tevékenységéről. (Dokumentumközlés.) In: *Belvedere Meridionale*, 2000. 5-6. sz. 115-121.
- Fazekas Csaba (2001): A Fáber-Apáti per. A Tanácsköztársaság „vallásügyi likvidáló biztosainak” felelősségre vonása 1920-ban. http://www.mediawave.hu/mediawave/konf/1999/2001_BUN_ES_BUNHODES_FAZEKAS.html
- Fináczy Ernő (1919): Négy hónap a magyar közoktatás történetéből. *Magyar Pedagógia*, 28. 92-114.
- Fogarasi Béla (1919): *Kommunista politika – kommunista kultúra. Előadásai a tanítók előadóképző tanfolyamán*. A Közoktatásügyi Népbiztosság Kiadása, Bp. 1919.
- Földes Éva (1970): *Kulturális forradalom — forradalmi kultúrpolitika a Magyar Tanácsköztársaságban*. In: Mészáros István szerk. (1970). 129–150.
- Főpásztorunk (1918/47) szózata a hívekhez. *Kalocsai Néplap*, 42. 47. sz. 2-3.
- Gábris József (1996): *Az esztergomi nevelőképzés krónikája*. Esztergom, 1996.
- Gergely Jenő (1977): *A politikai katolicizmus Magyarországon, 1890–1950*. Kossuth, Bp. 1977.
- Gergely Jenő (1977/2): *A keresztényszocializmus Magyarországon, 1903–1923*. Akadémiai, Bp. 1977.
- Gergely Jenő (2004): *Főpapok, főpásztorok, főbbik. Arcélek a huszadik századi magyar egyház-történetből*. Pannonica Kiadó. 2004.
- Gergely Jenő (2007/3): A kereszténydemokrácia Magyarországon. *Múltunk*, 52. 3. sz. 113-154.
- Gratz Gusztáv szerk. (1921): *A bolsevizmus Magyarországon*. Franklin Társulat, Bp. 1921.
- Hajdu Tibor (1968): *Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom*. Kossuth, Bp. 1968.
- Hajdu Tibor (1969): *A magyarországi tanácsköztársaság*. Kossuth, Bp. 1969.
- Hajdu Tibor (2004): *Demokrácia és diktatúra választóján 1919-ben és 1945 után*. In: Feitl István – Földes György – Hubai László szerk. (2004): *Útkeresések. A magyar szociáldemokrácia tegnap és ma. Napvilág*, Bp. 2004. 390–394.
- Halász Arnold (1919): A nép tanítója-e a néptanító? *Néptanítók Lapja*, 52. 15–16. sz. 15–16.
- Haller István (1919/4): Modern pártszervezet. *Kalocsai Néplap*, 33. 4. sz. 1.
- Hamar Gyula szerk. (1918/19-1926/27): *A Dunántúli Ág. H. Ev. Egyházkerület Soproni Elemi Nép-iskolai Tanítóképző Intézetének 1918/19.-1926/27. iskolai évi értesítője*. Vass Lajos Könyvnyom-da, Sopron
- Hatos Pál (2018): *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és az őszirózsás forradalom története*. Jaffa Kiadó, 2018.
- Hermann Egyed (1973): *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. 2. javított kiadás. Auróra Könyvek, München, 1973.
- Imre Sándor (1920): *A nevelés sorsa és a szocializmus*. Stark Ferenc kiadása, Bp. 1920.
- Imre Sándor (1921): *Népoktatás*. In: Gratz Gusztáv szerk. (1921) 627-657.
- Jegyzőkönyv (1919/7). *Népakarat*, (Sárospatak) 1. 7. sz. 3.
- Jelentés (1919) a Közoktatásügyi Népbiztosság működéséről*. Bp. 1919. június.
- Juhász Nagy Sándor (1945): *A magyar októberi forradalom története, 1918. október 31–1919. március 21*. Cserépfalvi. Bp. 1945.
- Kelemen Elemér (1970): *Somogy megye művelődésügye a Tanácsköztársaság idején*. Somogyi Al-manach 14-15. sz. Kaposvár, 1970.
- Kelemen Elemér (2007): *A tanító a történelem sodrában. Tanulmányok a magyar tanítóság 19-20. századi történetéből*. Iskolakultúra-könyvek 32. Pécs, 2007.
- Kelen Jolán szerk. (1958): *A szocialista tanítómozgalom Magyarországon, 1900–1920. A Tanácsköz-társaság iskolapolitikája*. Kossuth, Bp. 1958.

- Kemény Gábor (1932/1): *Nagy László és a magyar szociális fejlődés*. In: Nagy László (1932) emlékére... (Szerk.: Ballai Károly – Nógrády László.) Bp. 1932. 54-59.
- Kemény Gábor (1943): *Egy magyar kultúrpedagógus. Nagy László életműve*. Bp. Kemény Gábor (1966) *válogatott pedagógiai művei*. (Szerk., a bevezető tanulmányt írta: Kóte Sándor.) Tankönyvkiadó, Bp. 1966.
- Kemény Gábor (1986): *A pedagógiai tudat kialakulása Magyarországon. Neveléstörténeti tanulmányok*. (A szöveget gondozta, az előszót írta: Kemény Katalin.) Tankönyvkiadó, Bp. 1986.
- Keszler Károly (1919): Új korszak felé. *Magyar Tanítóképző*, 34. 51–54.
- Keszler Károly (1922/1-3): Farkas Sándor élete és működése. *Magyar Tanítóképző*, 37. 3-4.
- Kié legyen az iskola? (1919) *Népszava*, XLVII. 25. sz. 1-2.
- Kis-Erős Ferenc (1919/a): A kommunizmus és a tanítóképző-intézetek. *Magyar Tanítóképző*, 34. 67–70.
- Kiss József (1930/4.): A magyar tanítóképzés statisztikai adatai. *Magyar Tanítóképző*, 43. 1930/4. sz. 219.
- Kiss Sándor (1919/11): Faji önértet. *A Cél*. 10. 198–212.
- Kiss Sándor (1922/2): A zsidó tömegszédítés problémája. *A Cél*. 12. 34–41.
- Kiss Sándor (1922/4): Új zsidó forradalom felé. *A Cél*. 12. 98–112.
- Kiss Sándor sajtópöre (1924/2). *A Cél*. 14. 58–81.
- Koltai István (1939): *A csurgói m. kir. áll. tanítóképző-intézet története*. Szeged, 1939.
- Kornis Gyula szerk. (1927): *Magyarország közoktatásügye a világháború óta*. Magyar Pedagógiai Társaság, Bp., 1927.
- Kóte Sándor (1979): *A Tanácsköztársaság közoktatáspolitikai és pedagógiai törekvései*. Tankönyvkiadó, Bp. 1979.
- Körös Endre (1919/49-50): A tanítók helyi szakszervezetéről. *Munkás Újság* (Pápa), 1. 49-50. sz. 6-7.
- Köveskúti Jenő (1920): A magyar tanítóképzés reformja. *Magyar Tanítóképző*, 35. 1–11.
- Köveskúti Jenő (1920/a): A magyar tanítóképzés fejlődése. *Magyar Tanítóképző*, 35. 39–44., 71–81.
- Közgyűlésünk (1920/9-10). *Magyar Tanítóképző*, 35. 7-8. sz. 129–159.
- Kőrösi Henrik (1914/22): „Amit a Néptanítók Lapja elhallgatott.” *Néptanítók Lapja*, 47. 22. sz. 10-12.
- Kulturális (1919/44) élet Pápán. A Szabadoktatási Bizottság előadássorozata. *Munkás Újság* (Pápa), 1. 44. sz. 4.
- Kun Béla (1919): *A proletárdiktatúra és a tanítóság. Előadás a tanítók előadóképző akadémiáján*. A Közoktatásügyi Népbizottság Kiadása, Bp., 1919.
- Kunfi Zsigmond (1908): *Népoktatásunk bünei*. Természet és Társadalom. Népszerű Tudományos Könyvtár. Kiadja a Huszadik Század szerkesztősége, Bp. 1908.
- Kunfi Zsigmond (1919/12) közoktatási miniszter a fővárosi oktatószemélyzet számára rendezett szociális átképző tanfolyamon. *A Fővárosi Közlöny* 1919/12. számának melléklete, 2. p.
- Kunfi Zsigmond (1984) *válogatott írásai*. (Szerk.: Mucsi Ferenc – Szabó Ágnes.) Kossuth, Bp. 1984.
- Ladányi Andor (1970): *A Tanácsköztársaság felsőoktatási politikájának helye a magyar felsőoktatás történetében*. In: Mészáros István szerk. (1970) 95–106.
- L. Nagy Zsuzsa (1995): *Magyarország története, 1918–1945*. Debrecen, 1995.
- Litván György (1996): *Októberek üzenete. Válogatott történeti írások*. Osiris, Bp., 1996.
- Litván György szerk. (1978): *Károlyi Mihály levelezése, I. 1905–1920*. Akadémiai, Bp.
- Lovász Márton (1918): A magyar nemzet nevelőihez! *Néptanítók Lapja*, XXXIII. 50-51. sz. 1-3. p.
- Mérei Ferenc (1936/5): Lázár Károly: A tanítóképzés gyakorlati része. (Recenzió.) *A jövő útjain*, 11. 5. 178–179.
- Mérei Ferenc (1947–48): Demokrácia az iskolában. *Nevelélmélet és iskolakutatás*, 4. 1985/3. sz. 11–91.
- Mérei Ferenc (1982/5): Nagy László lélektani felfogása. *Pedagógiai Szemle*, 32. 5. sz. 428–437.

- Mérei Ferenc (1982/6): A fejlődéslelektan Nagy László gondolatvilágában. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 39. 6. sz. 593–613.
- Mérei Ferenc (1948/4): Közoktatásügyünk alapproblémái. Előadás a NÉKOSZ II. Nevelői Értekezletén 1948. január 5-én. *Valóság*, 4. 209–216.
- Mészáros István szerk. (1970): „A szent, a várt szélvész.” Tanulmányok a Tanácsköztársaság közoktatásügyéről. Akadémiai, Bp. 1970.
- Mészáros Jenő (1923/4-8): Farkas Sándor egyénisége. *Magyar Tanítóképző*, 37. 38–42.
- Nagy László (1918) *közoktatási reformterve*. (Szerk.: Váczi Miklós.) OPKM, Bp. 1982.
- Nagy László et al. (1919): A Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesülete választmányának a tanítóképzés reformja ügyében tartott tanácskozásai. *Magyar Tanítóképző*, 34. 19–32.
- Nagy László (1919/a): Gyermektanulmányi pedagógiai múzeumokat szerveznek. *Fáklya*, 10. 1919. április 29. 3–4.; Kóte Sándor újraközölte: *Pedagógiai Szemle*, 7. 6. sz. 34–35.
- Nagy László (1919/b): Az egyéni nevelés az iskolában. *Fáklya*, 10. 111. sz. 1919. május 13. 5.
- Nagy László (1934): *A magyar közoktatás reformja*. (Szerk.: Ballai Károly.) Bp. 1934.
- Nagy Péter Tibor (2000): *Járszalag és aréna. Egyház és állam az oktatáspolitikai erőterében a 19. és 20. századi Magyarországon*. Új Mandátum, Bp. 2000.
- Nagy Péter Tibor (2000/1): Szeparáció és reláció. In: Nagy Péter Tibor szerk. (2000): *Oktatáspolitikai és vallásszabadság. Állam — egyház — iskola — társadalom a 20. században*. Új Mandátum, Bp. 2000.
- Nagy Sándor (1919): Egyesületünk újjászervezése. *Magyar Tanítóképző*, 34. 40–43.
- Ötzes nagygyűlés Pápán az iskolai hitoktatás mellett, a valláserkölcösök oktatásért. *Veszprémi Hírlap*, XXVII. 9. sz. 2-3. p.
- Pásztor József szerk. (1959): *Az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság iskolai reformtervezete*. Fővárosi Pedagógiai Szeminárium, Bp. 1959.
- Petrák Katalin – Milei György szerk. (1959): *A magyar tanácsköztársaság művelődéspolitikája. Válogatott rendeletek, dokumentumok, cikkek*. Gondolat Kiadó, Bp., 1959.
- Salamon Konrád (2001): *Nemzeti önpusztítás 1918-1920. Forradalom – proletárdiktatúra – ellenforradalom*. Korona, Bp. 2001.
- Sipos Péter (1984): *A szakszervezetek és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt*. Akadémiai – MTA TTI, Bp. 1984.
- Somogyi Béla (1918): *A Keresztény Szociális Néppárt programja az igazság megvilágításában*. A Népszava Könyvkereskedés kiadása, Bp. 1918.
- Szakál János (1934): *A magyar tanítóképzés története*. Bp., Hollósy János Könyvnyomtató, Bp., 1934.
- Szakszervezetünk (1919/2) nagygyűlése. Demonstrálás a nemzeti valláserkölcösök oktatás mellett. Kultúrprogramunk ismertetése. *Jövők*, 1. 2. sz. 22-23.
- Tanítógyűlés (1919/15). *Vörös Zászló* (Veszprém), 1. 15. sz. 1-2.
- Tanterv (1911) és tantervi utasítások az állami elemi iskolai tanító- és tanítónőképző-intézetek számára. Kiadott a VKM 1911. évi június hó 30-án 78000 sz. a. kelt rendeletével. Bp., 1911.
- Tanügyi kiküldetések (1919/14). *Vörös Zászló*, Veszprém, 1. 14. sz. 2.
- T. Boros László szerk. (1929): *Magyar Politikai Lexikon. Magyar politikusok 1914-1929*. Európa Irodalmi és Nyomdai Rt. 1929.
- Tóth Károly (1969): A város kulturális élete. In: *Pápa város élete a Tanácsköztársaság idején*. (Csehi Tiborné et al. szerk.) Kézirat, Pápa, 1969. 134-193.
- Ujvári Péter szerk. (1929): *Zsidó Lexikon*. Zsidó Lexikon Kiadása, Bp. 1929.
- Varga Lajos (2010/3): A forradalom konszolidációjának esélyei 1918-1919-ben. *Múltunk*, LV. 3. sz. (2010/3.) 4-24.
- Varsányi Péter István (1975/1): Törvényjavaslat a pedagógusképző intézmények államosításáról 1919 februárjában. *Magyar Pedagógia*, 1975/1. 59-68.

A tanítóképzés ügye a Magyarországi Tanácsköztársaság idején

Varsányi Péter István (1979/2): Az iskolák államosításának kérdése Imre Sándor pedagógiai rendszerében. *Magyar Pedagógia*, 1979/2. 176-182.

Varsányi Péter István (1990): Az iskolák államosításának néhány elméleti és gyakorlati kérdése az 1918-1919-es forradalmak előtt és alatt. In: Guttler József szerk. (1990): *A Szombathelyi Berzsenyi Dániel Főiskola Tudományos Közleményei VII. Társadalomtudomány 2*. Szombathely, 1990. 51-60.

Vidor Gyula szerk. (1921): *Nemzetgyűlési Almanach 1920-1922*. Bp. 1921.

Vincze László (1951): *A Magyar Tanácsköztársaság közoktatásügyi politikája*. A Szocialista Nevelés Könyvtára 24. sz. Bp. 1951.

Vörös Boldizsár (2004/6): A jelen és a közelmúlt történetének tanítása — világháborúban és „világforradalomban”. *Századok*, 138. 1468–1477.

Welker Ottó (1919–44): *A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (Közoktatásügyi Népbiztosság) szervezete, ügybeosztása és vezető tisztségviselői, 1919–1944*. Kézirat, é. n.

Zigány Zoltán (1919/4): Dr. Kunfi Zsigmond közoktatásügyi magyar miniszter. *Néptanítók Lapja*, 52. 4. sz. 1–2.